

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.25:712(497.4)«17/18»

Prejeto: 1. 10. 2013

Vrtna umetnost na Kranjskem v 18. in 19. stoletju v luči arhivskih virov

INES UNETIČ

asistentka umetnostne zgodovine, univ. dipl. inženir krajinske arhitekture
Selšček 8a, SI-1380 Cerknica
e-pošta: inesunetic@gmail.com

IZVLEČEK

V prispevku avtorica poskuša predstaviti kar največji nabor arhivskih virov, ki lahko pomagajo pri raziskovanju vrtna umetnosti na Kranjskem v 18. in 19. stoletju oziroma pri preučevanju posameznih oblikovanih zelenih površin v tem času in prostoru. Tako sta v prispevku navedeni spisovno in slikovno gradivo, ki ju najdemo med arhivskimi viri, za boljšo predstavbo pa so dodani tudi primeri (na primer iz računskih knjig, dnevnikov, korespondence ali skic, ki so se ohranile v naših arhivih).

KLJUČNE BESEDE: vrtna umetnost, oblikovane zelene površine, arhivski viri, arhivsko gradivo, Kranjska, spisovno gradivo, slikovno gradivo, vrt, park, Dol pri Ljubljani, Brdo pri Kranju, Mokrice, Jožef baron Erberg, Žiga baron Zois, Karl baron Zois, Nikolaj Tolentin grof Auersperg, baron Codelli, vrtnar Jožef Wochinz

ABSTRACT

GARDEN ART OF 18TH- AND 19TH-CENTURY CARNIOLA IN THE LIGHT OF ARCHIVAL DOCUMENTS

In the article, the author presents a wide selection of archival sources that might be of help to researchers of garden art in Carniola in the 18th and 19th centuries or to those that research individually shaped green spaces in the aforementioned time and place. Included in the article are records and graphics that can be found among archival documents as well as some examples (from accounting books, diaries, correspondence or sketches preserved in Slovenian archives).

KEY-WORDS: garden art, shaped green spaces, archival sources, archival documents, Carniola, records, graphics, gardens, parks, Dol pri Ljubljani, Brdo pri Kranju, Mokrice, Baron Jožef Erberg, Baron Žiga Zois, Baron Karl Zois, Count Nikolaj Tolentin of Auersperg, Baron Codelli, gardener Jožef Wochinz

Poleg samih oblikovanih zelenih površin razume-
mo z izrazom vrtna umetnost široko področje delo-
vanja naročnikov, načrtovalcev in oskrbnikov vrto-
v, parkov, sprehajališč in drugih oblikovanih zelenih
površin. Delovanje omenjenih akterjev se je nava-
dno pokazalo v izdelavi neke vrtno zasnove in potem
ureditvi zelene površine, ki je krasila zasebno bivali-
šče naročnika ali bila del javnega mestnega urbaniz-
ma. Tovrstne površine so bile namenjene sprostitvi,
ugodju, druženju, tudi rekreaciji – predvsem pa so
imale reprezentativno funkcijo ter so bile nosilke spo-
ročil. Tako so na primer zasebni reprezentativni vr-
tovi sporočali, kakšno izobrazbo, razgledanost, kak-
šen status tudi kolikšno premoženje je imel naroč-
nik, javni parki pa so lahko kazali, kakšna je bila po-
litika mesta v zvezi z zdravim okoljem ali kolikšna je
bila volja meščanstva, da si uredi lastno sprehajališče.

Glavne sestavne elemente oblikovanih zelenih
površin predstavljajo vegetacija in drugi naravni ma-
teriali – torej elementi, ki za svoj obstoj (v prvotno
načrtovani obliki) potrebujejo stalno nego in vzdrž-
vanje. To pa je bilo za območje Kranjske (predvsem
od 18. stoletja dalje) tako rekoč nemogoče zagotoviti,
saj so se na posestih menjavali lastniki, spreminjala se
je družbena struktura, bile so se vojne, menjavali so se
oblasti in dojemanje družbeno sprejemljivega. Poleg
teh z družbo določenih dejavnikov pa so vplivali na
obstoj neke oblikovane zelene površine tudi klimatske
spremembe in spremembe lastnosti tal ter rasti-
nih oziroma mikroekoloških pogojev. Oblikovane zelene
površine so se torej spreminjale, zaraščale in izginjale
oziroma so dobile drug namen (na primer kmetijskega
ali stanovanjskega), zato je potrebno za preučevanje
teh površin – oziroma vrtno umetnosti na splošno –
poiskati različne vire, ki kažejo nove in preverljive
podatke. Tako lahko v večini raziskav o zgodovini
oblikovanja krajine oziroma vrto-
v pri nas vidimo, da so raziskovalci posredno ali neposredno izhajali iz
arhivskih virov. Tako je že Peter Radics, ki je leta 1877
v dunajskem sadjarsko-vrtnem časopisu predstavil
vrtno umetnost na Kranjskem (sicer z naslovom *Der
Gartenbau in Krain*), pridobil podatke iz različnih
arhivov (vicedomskega arhiva v Ljubljani, deželne-
ga arhiva v Ljubljani, arhiva Attemsovih v Dolu pri
Ljubljani in gospostva Kočevje ter arhivov nemškega
reda, »Klee Archiv« in arhiva Klun na Dunaju).¹ Tudi
od poznega 20. stoletja, ko je postalo preučevanje vr-
tne umetnosti pri nas intenzivnejše, ostajajo arhivski
viri vključeni v raziskovanje oziroma, kot je zapisala že
Ema Umek, je arhivsko gradivo »eden primarnih virov
za preučevanje nastajanja in oblikovanja parkov«.²

Preučevalec zgodovine vrtno umetnosti torej lahk-
o oblikuje nove ugotovitve na podlagi arhivskih vi-
rov, ki jih lahko najde v zasebnih ali javnih arhivih,
v različnih arhivskih fondih oziroma v spisovnem
ali slikovnem arhivskem gradivu. Spisovno gradivo
predstavljajo različni rokopisi, tako formalni (veči-
noma poslovni ali pravni) kot osebni (pisma, dnev-
niki ipd.), med slikovno gradivo pa lahko umesti-
mo kataster, zemljevide in načrte ter razne risbe ali
skice.³ V nadaljevanju predstavljam del arhivskega
gradiva. Razdelila sem ga v skupine, ob posameznih
skupinah pa navajam tudi nekatere primere, zanimi-
ve za zgodovino vrtno umetnosti na Kranjskem v 18.
in 19. stoletju.

Pomemben del spisovnega gradiva so različne **po-
godbe**, saj so v njih večinoma jasno določeni osebe,
predmet in čas dogovora. Tako lahko iz kupo-pro-
dajnih pogodb razberemo, kdo je na primer kak vrt
prodal, kdo ga je kupil in kdaj sta bila nakup oziro-
ma prodaja sklenjena. Tak primer je kupo-prodaj-
na pogodba z dne 22. februarja 1706 med Volfom
Engelbertom grofom Auerspergom in ljubljanskimi
uršulinkami, v kateri je opredeljena površina obliko-
vanega vrta ob tedanji »Pallhaus« in ob vrtu knezov
Eggenbergov, ki so ga pridobile uršulinke, zapisano
pa je tudi, da so nune z vrtno dobile sadno drevje
in drugo vrtno rastje, vrtno opremo in kovane vrtno
elemente, ter da zid, ki bo obdajal nunski vrt, ne
sme imeti odprtih (predvsem na strani, ki je mejila
na še preostali del Auerspergovih vrto-
v).⁴ Zanimivo je, da je bilo v pogodbi deloma določeno tudi obli-
kovanje površine, saj so grofje v četrti točki pogodbe
dali zapisati, naj vrt obdrži *status quo*,⁵ in kot lahko
vidimo iz načrta, ki je verjetno nastal na začetku 19.
stoletja,⁶ so se uršulinke tudi res držale te postavke
v pogodbi. Podobno se je odločil tudi jezuit Gabriel
Gruber, ki je leta 1783 prodal prosto površino pred
t. i. Gruberjevo palačo.⁷ V kupo-prodajni pogodbi
iz tega leta je od kupca namreč zahteval, da mora
prostor uporabiti le za vrt ter ga ne sme pozidati.⁸

Predvsem zanimive pa so seveda pogodbe med
naročnikom in izvajalcem vrtnih del oziroma obli-

³ Obe vrsti gradiva se pogosto prepletata.

⁴ SI AULj, fasc. 1, I/27.

⁵ SI AULj, fasc. 1, I/27.

⁶ SI AS 1068, 6/96 (Objavljen v Unetič: *Baročna vrtna zasno-
va dvorca*, str. 150).

⁷ Težko bi zemljišče pred Gruberjevo palačo imenovali vrt, že
v prodajni pogodbi iz 31. oktobra 1783 je namreč označeno
kot: »... brandstätten, und den dazu gehörigen Terrain ...« (SI
ZAL LJU 489 (Reg I), fasc. 74, fol. 116).

⁸ »... so dass weder Herr Käufer, noch sein nachfolger keineswe-
ges darauf bauen dürfen, sondern bediglich den Platz als ein
Gartten benutzen können ...« (SI ZAL LJU 489 (Reg I), fasc.
74, fol. 116, 146). Glej tudi Serše: *Gabriel Gruber*, str. 37.

¹ Radics: *Der Gartenbau*.

² Umek: *Arhivsko gradivo*, str. 43.

kovalcem vrtno zasnoval, v katerih so podani imena akterjev, opisana dela, material ali celo zasnova. V fondu gospostva Dol se je na primer ohranil osnutek nastavitvene pogodbe za vrtnarja, shranjen sicer kot »pogoji za sprejem v službo vrtnarja«. Ta osnutek sicer ni podpisan ali datiran (in glede na preostale arhivske vire tudi ni bil preoblikovan v pogodbo), sklenjen pa naj bi bil med Jožefom baronom Erbergom in (najverjetneje dunajskim) vrtnarjem Janezom Hribkom.⁹ Med pogoji so bili določeni dela vrtnarja, njegove obveznosti in dolžnosti, plačilo, nastanitev ter možnost oziroma postopek odpovedi.

Računske knjige, blagajniške zapise in dnevnik ter zadolžnice umesčam v naslednjo skupino. Plemiči oziroma lastniki posesti so navadno vodili evidence poslovanja s pomočjo računskih knjig ter blagajniških zapisov, v katerih so bili zapisani izdatki in prihodki gospostva – tudi tisti, ki so bili vezani na oblikovani vrt. Na Kodeljevem oziroma na gospostvu Turn je v računski knjigi iz leta 1813 zapisano plačilo vrtnarju Jerneju Sadnikarju (38 goldinarjev in 30 krajcarjev), sicer tedaj najvišje med plačili grajskih uslužbencev.¹⁰ Za leti 1892 in 1893 se je med drugim ohranila revija *Journal über die Conser-vationkosten pro 1892, 1893*, tako da je vidno, da je za grajski vrt Kodeljevo skrbel Jože – leta 1893 ga je verjetno nadomestil vrtnar Franc Žerjav – plačana pa so bila tudi posamezna dela drugih vrtnarjev – poleg Žerjava so bili tu dejavni še vrtnarji »Mateš Bergant« (april in junij 1892), »Lukas Tomašič« (junij 1892) in »vrtnar Relič« (marec 1893) ter drugi delavci, ki so skrbeli bolj za zemeljska dela (na primer Jože in Jernej).¹¹ Računske priloge, del računskega dnevnika *Baujournal über die Herstellungskosten für die Schlossgebäude pro 1895 und 1896*, pričajo o nadaljnjem delu vrtnarja Franca Žerjava

na Turnu ob Ljubljani, ki je poleg vrtnarjenja raz-porejal zemljo in gnoj po vrtu, nadzoroval gradbena dela, opravljal prevoze do Ljubljane ali pa dobavljal razne stvari.¹²

V Dolu pri Ljubljani je moral vrtnar (vsaj v prvi polovici 19. stoletja) voditi posebno računsko knjigo, t. i. »*Gartenbuch*«. ¹³ To so pravzaprav predstavljali lističi s tedenskimi obračuni, ki so vključevali prispevek in stroške za vzdrževanje vrta, plačila vajencem, pomočnikom ter tujim vrtnarjem, stroške za nakup sadik, semen ter raznega materiala in drugo.¹⁴ Na začetku stoletja so računске beležke o dolskem vrtu vodili vrtnarji, kasneje pa so to delo prevzeli upravitelji. Vsi ti »blagajniški« zapisi pa pričajo ne samo o stroških, prihodkih od vrta ali delujočih vrtnarjih in vajencih, ampak tudi o aktivnem delovanju ter oblikovanju vrtov na omenjenih gospostvih.

Med tovrstne finančne dokumente lahko umestimo tudi zadolžnice, na katerih so navadno zapisani zneski ter imena oseb, ki so denar posodile oziroma dolgovale, ni pa nujno, da so zapisali tudi namen porabe denarja. Na pomembnost zadolžnic opozarja dejstvo, da je bilo tudi na podlagi tega vira mogoče določiti arhitekta in čas prenove dornavskega dvorca ter najverjetneje tudi vrta.¹⁵

Nekaj podatkov o zanimanju za vrtno umetnost ter o zasebnih vrtovih – o opremi, o programu ali rabi – lahko razberemo iz **zapuščinskih ter vrtnih inventarjev**. Čeprav zapuščinski inventarji predstavljajo le popis imetja posameznika v določenem trenutku (ob smrti lastnika), nudijo raziskovalcem mnogo novih podatkov. Tudi za preučevanje vrtno umetnosti so lahko inventarji zelo uporabni. Iz popisov imetja namreč lahko izvemo, kakšna zemljišča je kdo imel (zapisana so v rubriki *Liegende Grundstücke*). Med temi so tudi manjši (*kleines Gärtl*) ali večji vrtovi (*Gartten*) ter druge zelene površine, kot so njive (*Agkhen*), kmetije (*hüben*), travniki (*wüsen*),

⁹ SI AS 730, fasc. 25, Pogoji, fol. 559–562.

¹⁰ SI AS 791, t. e. 6 (upraviteljski računi).

¹¹ 5. aprila 1892: »zable dem Gärtner Bergant für das Übermintern 3 fl«; 2. junija 1892 je bil Žerjav plačan za različna dela (»3 fl«); 2. junija 1892: »zable dem Jože für den Jernej das Reinigen der Parkwege 10 Tage a 80 xr ... 8 fl, u. die Pflanzen 90 xr«; 2. junij 1892: »zable dem Gärtner Tomašič für verschiedene Sommerblumen ... 60 xr«; 2. junij 1892: »zable dem Gärtner Tomašič für 12 hochstämmigen Rosenstäten a 60 xr ... 7 fl 20 xr, 1 Monatrosen ... 25 xr«; 23. junij 1892: »zable dem Gärtner Bergant für 14 Stk Hortensien a 15 xr ... 2.10, 16 Stk Colocasten a 5 xr ... 80 xr ... 2 fl 90 xr«; 17. avgust 1892: »zahlt dem Gärtner Žerjav für selbständig ausgeführte Gartenarbeiten ... 2 fl 40 xr«; 26. november 1892: »zable Jože für Jernej 4 tage a 80 xr für das wersetzen des Eichten u. Kastanienbume«; 12. marec 1893: »zable dem Gärtner Žerjav für verschiedene persönliche Arbeiten im Garten et Parke ... 2 fl«; 25. marec 1893: »zable dem Gärtner Relič für 1 Glycinea chinensis ... 2 fl, 2 semis spadus ... 2 fl ... 4 fl«; 25. maj 1993: »zable dem Gärtner Žerjav für das Anlegen der Tephichpflanzen etc. 1 fl 40 xr ... « (SI AS 791, t. e. 6 (računi)).

¹² V letih 1895 in 1896 je bil Žerjav plačan za dela v vrtu in parku: 10. oktobra 1895 za neko delo; 26. aprila 1896 za različne stvari; 1. junija 1896 med drugim za »Parkarbeiten ... 8 x 8 xr«; 3. julija 1896 »dem Gartenarbeiten ... 8 fl 8 xr«; 3. avgusta 1896 »Gartenarbeiten ... 7 fl 76 xr«; 10. oktobra 1895 »zable dem Žerjav für das Planiren seiten dem Schlosse 14 Tageschichten a 80 xr« (za ista dela plačan tudi 20. in 24. oktobra 1895); 3. maja 1896 »zable Žerjav für verschiedene Sachen ... 3 fl 62 xr«; 1. junija 1896 »zable dem Žerjav für Seife ... 60 xr«; 1. junija 1896 »zable dem Žerjav den Sparhner ... 4 fl«; 3. julija 1896 »zable dem Žerjav den Gartenarbeiten ... 8 fl 80 xr«; 9. avgusta 1896 »zable dem Žerjav die fuhren und den Gartenarbeiten ... 7 fl 76 xr« (SI AS 791, t. e. 6).

¹³ SI AS 730, fasc. 25, Janežič, fol. 365–366.

¹⁴ SI AS 730, fasc. 20, tedenski obračuni vrtnarja.

¹⁵ Glej Weigl: *Risba poznobaročnega dvorca*, str. 42.

Ljubljana, Laibach 29. November. 1895.

C. kr. botaniški vrtnar
Ljubljana
lastnik dveh mestnih daril

J. RULITZ

K. k. botanischer Gärtner
Laibach
Inhaber zweier Stadtpreise

Račun, Rechnung

zu. für Herrn Franz Kerjau Gärtner und Aufseher Ljublj.

Plaća se v Ljubljani — Zahlbar in Laibach D. Hribar, Društvena tiskarna Celje

2	Rind <i>Datura arborea</i> a 1/6	2 fl.
1	" <i>Magnolia lami</i> a 1"	1 —
4	" <i>Hybiscus siriace</i> a 30 Kn	1 20
8	" <i>Cydonia japonica</i> a 50 x	4 —
8	" <i>Syringa alba</i> a 20 Kn	1, 60
3	" <i>Deucia albissima</i> a 20 x	— 60
4	" <i>Coryllus avellana strepensurea</i> a 50 x 2	—
6	" <i>Weigelia rosea</i> a. a 20	1, 20
2	" <i>Cydonia japonica</i> Nachträglich 50 x 1	—
<i>Zusammen</i>		<i>14 fl. 60 x</i>

*Der Obigen Rechnung 14 fl. 60 x barum
zufolgt,*

JOHANN RULITZ
k. k. bot. Gärtner
LAIBACH.

*Račun ljubljanskega botaniškega vrtnarja Rulitz iz leta 1895
(SI AS 791, t. e. 6)*

gozdovi ali vinogradi (*weingarten*).¹⁶ Med popisanimi hišnimi potrebščinami (rubrika se imenuje *Hausrath*) so navedeni orodja in oprema majerije in drugih gospodarskih objektov, med njimi cvetlični lonci, škarje za oblikovanje živic, okna za steklenjak in drugi pripomočki, ki nazorno govorijo o uporabi vrta kot okrasne zelene površine.¹⁷ V rubriki listine (*Brüflliche Uhrkunden*) so popisani dokumenti, ki jih je komisija našla v zapuščini posameznika – lahko zadolžnice, kupo-prodajne pogodbe, pogodbe o gradbenih delih – torej dokumenti, ki imajo številne podatke, koristne za zgodovino gradbenih posegov ali del na oblikovanih zelenih površinah, vendar ti navadno niso podrobneje opisani. Včasih pa je v inventarju zapisan tudi kakšen droben, a zanimiv podatek, kot je na primer zapis v zapuščinskem inventarju knezoškofa Ernesta Amadeja grofa Attemsa, da je imel knezoškof v svojem kabinetu načrt za goričanski vrt.¹⁸ Sam načrt sicer ni opisan in se ni ohranil, a nam ta napotek omogoča vsaj predstavo o zanimanju in ambiciji knezoškofa, ob nadaljnjem raziskovanju pa lahko odkrijemo še kaj več.

Zanimanje za vrtno umetnost je vidno tudi v drugih rubrikah zapuščinskih inventarjev, in sicer v rubriki slike (*Bilder*). V njej so našeta raznolika slikarska dela, vključno s krajinami, cvetličnimi tihožitji in vedutami. Podobno kot slike lahko tudi knjige pričajo o okusu, izobrazbi, razgledanosti, premoženju, o mogočih zgledih za ureditev okrasnih površin in statusu posameznika. Knjige so bile v 18. stoletju še vedno precej drage in ni nenavadno, da se je v rubriki knjige (*Bücher*) kdaj znašlo samo nekaj molitvenikov. Kranjski plemiči in izobraženci so imeli v svojih knjižnicah tudi knjige, vezane na oblikovanje in vzdrževanje vrtov, saj lahko v zapuščinskih inventarjih na primer vidimo, da je imel gospod Michael Rafael Destoni pred letom 1774 neko vrtno knjigo neznanega avtorja (*ein garten buech ohne Autore*),¹⁹ v knjižnici Janeza Benjamina barona Erberga pa bi našli dela Alexandra Popa,²⁰ ki je imel pomembno vlogo pri novem razumevanju

narave in torej tudi uvajanju angleškega krajinskega vrtnega sloga.

Vrtni inventarji, ki so prav tako predstavljali popis trenutnega stanja, so pogosto nastali ob zamenjavi vrtnarja. V arhivskem fondu gospostva Brdo pri Kranju se je ohranilo nekaj tovrstnih inventarjev. Popis rastlin, orodja in drugih vrtnih pripomočkov so naredili v letu 1799, ko so že vzgajali drevnino v veliki in dveh malih drevesnicah (*Pflanzenschül*), rastline so hranili tudi v oranžeriji, s cvetličnimi obrobami pa so krasili kuhinjski vrt.²¹ V omenjenem letu, tik pred iztekom stoletja, so na Brdu popisali tudi drevnino, ki je bila zbrana v inventarju *Inventarium der bestehenden Baum und Stauden die seit 1789 zu Egg in der Novina aus Sammen erzogen, und theils in die Mantagem theils in hiesig ...*,²² v 19. stoletju – leta 1834 in 1835 – pa so naredili še tri vrtno inventarje. Avgusta leta 1834 je popis naredil umetniški vrtnar Georg Meldenn. Med drugim je zabeležil štiri pomarančevce, štirinajst limonovcev ter eno oljko v loncih oziroma posodah (*Küblen*), 1444 rastlin iz rastlinjaka (te so bile v posodah, 310 jih je bilo v zemlji, prav tako je bilo 42 rastlin iz gojitvenika v zemlji), 136 gomoljev dalije, 347 praznih cvetličnih loncev itn.²³ Popis v rastlinjakih, gojitveniku, vrtnarjevi sobi ter popis vrtnega orodja in drugih potrebščin je nastal še januarja leta 1835, ko je prevzel delo vrtnarja Andreas Jenz,²⁴ ter septembra istega leta, ko je postal novi vrtnar Anton Zepuder.²⁵ Tudi v Dolu pri Ljubljani so poskrbeli za popis vrta in pristave – podrobnejši vrtni inventar je na primer oktobra leta 1808 naredil vrtnar Franz Stoker. Iz tega inventarja lahko razberemo, da so imeli v Dolu veliko vrtnega orodja in pripomočkov za zalivanje, obdelovanje zemlje, rezanje živic, pa tudi voz za pomarančevce, staro ptičjo hišo, staro vrtno klop, svetilke, okna za rastlinjak in drugo. Različni predmeti in rastline, navedene v inventarjih, nam lahko povedo, kako pomemben je bil oblikovani vrt za gospostvo in gospodo, v kolikšni meri so ga obdelovali, ali so imeli stalno navzočega vrtnarja (popisani predmeti v vrtnarjevi sobi ali stanovanju), ali so imeli v vrtu tudi rastlinjak (okna za rastlinjak), ali so se v vrtu dalj časa zadrževali (klopi), koliko pomarančevcev so imeli (slednji so bili tudi znak svojevrstnega prestiža), včasih lahko tudi sklepamo na slog vrtno zasnove (škarje za špalirje so uporabljali za vzdrževanje baročnih vrtnih elementov) itn.

¹⁶ Podatki so sicer pridobljeni iz nekaterih zapuščinskih inventarjev, ki so nastali na Kranjskem konec 17. stoletja (SI AS 309, šk. 27, mape 17, 22, 23).

¹⁷ Takšen je primer iz okolice Škofje Loke. Podatki v inventarju gospoda Johana Adama Dinzla pl. Angerburga (lastnika Ajmanovega gradu) s konca 18. stoletja namreč pričajo o večjem oblikovanem vrtu, za katerega je skrbel stalno prisoten vrtnar (SI AS 309, šk. 19, mapa 51).

¹⁸ SI AS 309, šk. 5, mapa 66, fol. 260.

¹⁹ SI AS 309, šk. 19, mapa 41.

²⁰ V času Janeza Benjamina je Erbergova knjižnica vsebovala tudi dela Locka, Swifta, Hobbesa, Bacona, Newtona, Montesquieuja, Fenelona, Leibniza, Bossueta, Grotiusa in Popoviča (Štuhec: *Besede, ravnanja in stvari*, str. 219).

²¹ SI AS 1052, fasc. 30, Vrtni inventar 1799.

²² SI AS 1052, fasc. 30, Inventarium der bestehenden Baum und Stauden ...

²³ SI AS 1052, fasc. 30, Inventarium 21.8.1834.

²⁴ SI AS 1052, fasc. 30, Inventarium 20.1.1835.

²⁵ SI AS 1052, fasc. 30, Inventarium 30.9.1835.

O zanimanju ali okusu posameznikov za vrtove ter oblikovanje in negovanje vrtove so govorile tudi knjige, ki so jih imeli Kranjci v svoji lasti. **Seznam knjig** v nekdanjih kranjskih knjižnicah je najbolj celovito podan v popisih knjižnih zbirk oziroma v rokopisnih in (pogosto tiskanih) avkcijskih katalogih knjižnic. Rokopisni katalogi so bili večinoma seznamni knjižnih del, a brez posebne razvrstitve teh, so pa druge plemiče, znanstvenike ali preučevalce raznih strok seznanjali z dostopnim gradivom. Tudi avkcijski katalogi, ki so nastali ob razprodaji knjižnice,²⁶ so lahko bili seznami knjig, a so bili pogosteje preglednejši, saj so bili razdeljeni po formatih knjig, tematiki, po abecednem redu, celo po mestu, kjer je bila knjiga v knjižnici, vsebovali pa so vsaj še naslov knjige, kraj izdaje in letnico (v avkcijskem katalogu tudi izključno ceno).²⁷

Rokopisni katalog je bil na primer katalog ljubljanskega knezoškofa in grofa Herbersteina (*Catalogue de Prince Eveque de Laibach Comte Charl Herberstein*) iz okoli 1773, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije.²⁸ Zanimanje ljubljanskega knezoškofa Karla Janeza grofa Herbersteina (1719–1787) za vrtove kaže vrtni priročnik *Gartengeheimnisse nebst einem Anhang von der rechten Baumzucht*, ki ga je imel v svoji obsežni knjižnici²⁹ med teološkimi, filozofskimi, zgodovinskimi in drugimi deli.³⁰ V grajski knjižnici dvorca Smednik pa je imel Francišek Jožef baron Flödnik (1742–1801) shranjeno za baročno vrtno umetnost pomembno knjigo *Die Gartnerey, So wohl In ihrer Theorie oder Betrachtung, als Praxis oder Übung Allwo von denen schönen Gärten, welche man nur insgem ein die Lust- und Ziergärten zu nennen pflegt, und welche aus Lust- und Laub-Stücken, Lust-Gebüschchen und Wasen, oder Gras-Vertiefungen bestehen ausführlich gehandelt wird* (to je mogoče razbrati iz avkcijskega kataloga iz leta 1771). Domnevamo lahko, da mu je bila prav ta knjiga kot osnova pri

urejanju okolice gradu leta 1779.³¹ Sezname knjig so se lahko ohranjali tudi z licitacijskimi protokoli (knjigami, zemljevidi in slikami), kot je licitacijski popis v hiši grofa Gaisrucka v Ljubljani. V tem zapisu s 7. maja 1801 sta zapisani tudi dve na vrt in vrtno umetnost vezani deli – »*Blotz Gartenkunst 1 band*« in »*Anthophilus Kunstgärtner in kupfern*«. ³² Obe deli sta bili bolj praktične narave – prvo je napisal dolgoletni in uspešni vrtnar J. F. Blotz, ki je delal v kuhinjskih vrtovih ter sadil drevje, cvetlice in tujerodne rastline (kot je v uvodnih stavkih prvega dela zapisal tudi sam)³³ ter je svoje znanje želel podati bralcem, saj je od ljubiteljev vrtove (*Gartenfreunden*) velikokrat slišal tožbe in tarnanje, da sočasni avtorji ne dajo dovolj potrebnega in praktičnega znanja o tej temi,³⁴ drugo knjigo pa je spisal Isidorus Antophilus leta 1779³⁵ ter predstavlja značilen vrtni priročnik tistega časa.

Z vrtnoarhitekturnimi deli je bila bogata knjižnica baronov Zois. Rodbinsko knjižnico z več kot 4.000 knjigami je vse od sedemdesetih let 18. stoletja do svoje smrti pridno bogatil predvsem baron Žiga Zois (1747–1819), knjige pa so bile zapisane tudi v katalogu.³⁶ V njem najdemo najrazličnejšo naravoslovno in vrtno literaturo – priročnike o gozdarstvu, poljedelstvu, kulturnih rastlinah, gojenju gozdnih dreves, uporabi lesa pa tudi botanične knjige, enciklopedije, Linnéjeva, Jacquinova, Hacqueteva in druga naravoslovna dela, knjige o uporabi rastlin, lepotnih oz. okrasnih vrtnih rastlinah z opisi modnih eksotičnih cvetlic, o načinih uporabe teh, sajenju, negi, vzgoji, shranjevanju, razmnoževanju itn.³⁷ ter knjige o vrtni umetnosti. Med njimi moramo v prvi vrsti omeniti dela znamenitega nemškega vrtnega teoretika Cristiana Caya Lorenza Hirschfelda (1742–1792), ki je bralce seznanjal z novim (zgodnjim) angleškim krajinskim slogom, priporočal oblikovanje vrtove na različnih lokacijah in njihovo

²⁶ Leta 1788 je izšel prvi avkcijski katalog v Ljubljani, ki ga je natisnil Janez Friderik Eger. Nastal je ob razprodaji knjižnice knezoškofa Herbersteina (Dular: *Knjižnica knezoškofa Karla Janeza Herbersteina*, str. 260). Avkcijski katalog oziroma *Verzeichniß der Fürst bischöfl. Karl graf von Herbersteinisch verlaß. Bücher mit den Schätzungs-Preißen* lahko vidimo v Narodni univerzitetni knjižnici v Ljubljani (NUK R o 7055).

²⁷ Za kataloge knjig zasebnih knjižnic v 18. stoletju glej Dular: *Knjižnica gradu Smednik*, str. 16–19.

²⁸ SI AS 730, fasc. 77.

²⁹ V rokopisnem seznamu knjig je naštetih 995 knjig, najverjetneje pa je v času svojega bivanja v Ljubljani pridobil še okoli 500 knjig (Dular: *Knjižnica knezoškofa Karla Janeza Herbersteina*, str. 261–262, 270).

³⁰ Dular: *Knjižnica knezoškofa Karla Janeza Herbersteina*, str. 269.

³¹ Dular: *Knjižnica gradu Smednik*, str. 16–17, 28, 30–31.

³² SI AS 730, fasc. 77, Knjižni katalog grofa Gaisrucka.

³³ »*Es ist kein Geheimniß, daß ich nicht blos Küchengärtner war, sondern daß ich auch Bäume, Blumen und ausländische Gewächse im Grossen angezogen, und damit seit langen Jahren viele Herrschaften, sowohl in- als außerhalb Landes zu ihrer Zufriedenheit bedint habe.*« (Blotz: *Die Gartenkunst*, str. 3).

³⁴ Blotz: *Die Gartenkunst*, str. *2.

³⁵ Antophilus: *Wohlerfabrner Blumen-Küchen-Baum- und Kunstgärtner* (NUK 11194).

³⁶ NUK Ms, sign. 667 (Bibliothecae Liberi Sigismundi Baronis de Zois Catalogus).

³⁷ NUK Ms, sign. 667, str. 3–8, 15, 17–19, 43–45, 47–48, 51–55, 67, 132, 133, 138, 139, 147–149 (na teh straneh je mogoče najti zvezke, vezane predvsem na sistematiko rastlin, njihovo rabo in vrtnarjenje (med njimi je tudi delo v slovenščini: *Sadje-Reja*; NUK Ms, sign. 667, str. 132) ter na vrtno umetnost; Kolšek: *Razsvetljenska krajina*, str. 159, 162, 163).

urejanje glede na položaj lastnika, opisal pa je tudi najlepše in najzanimivejše vrtove v evropskih deželah tistega časa (v Zoisovi knjižnici so bile te njegove knjige: *Theorie der Gartenkunst*, Leipzig 1779–1785; *Garten – Kalender von 1783–1789*; *Kleine Garten Bibliothek*; *Taschenbuch für Gartenfreunde*, 1786). Vrtni umetnosti pa je bila namenjena tudi knjiga *Beiträge zur schönen Gartenkunst*³⁸ iz leta 1783, katere avtor je sajenje dreves primerjal s slikanjem, rastline predstavljal kot umetniško sredstvo, opozarjal na karakter dreves, drevnino razporejal posamično ali v skupine, razlikoval med gojenjem in razporejanjem v oblikovane gozdove itn. Omeniti pa je potrebno še, da je imel Zois v svoji knjižnici številne angleške knjige, tematsko vezane na vrtove oziroma vrtnarjenje in kmetijstvo.³⁹ Sem sodi tudi delo *Le Spectateur* iz leta 1754⁴⁰ – baroni Zois so imeli sicer francoski prevod angleške zbirke prispevkov *The Spectator*, ki so izhajali od leta 1711 do leta 1712. Prispevek angleškega pisca Josepha Addisona (1672–1719), ki je bil objavljen 25. junija 1712 in so ga kot del zbirke morali poznati tudi Zois, predstavlja pomembnejši, celo pionirski korak v razvoju novega angleškega krajinskega sloga ter posebne veje *okrasne kmetije* znotraj le-tega.⁴¹ Na policah Zoisove knjižnice so bila med drugim tudi različna dela Alexandra Popa⁴² (1688–1744), prav tako v francoščini, ter delo z načrti Versaillesa.⁴³ Da sta brata Zois upoštevala zbrano literaturo, je vidno že iz vrtnih inventarjev Brda,⁴⁴ saj lahko na seznamu drevnine najdemo številne vrste, ki jih publikacija priporoča,⁴⁵ primere iz vrtnoumetnostnih knjig pa sta upoštevala tudi pri izbiranju vrtnih motivov. Mogoče je ravno iz Hirschfeldove knjige *Kleine Garten Bibliothek (Aussicht bey Oliwehult)* izviral ideja, po kateri so okoli leta 1786 uredili letni hišci oziroma paviljona na obeh ribnikih ter z vegetacijo zarasli otoček na južnem ribniku,⁴⁶ lahko pa so se zgledovali po Hirschfeldovem delu *Theorie der Gartenkunst*, v katerem so bili objavljeni podobni motivi z jezerom in otočkom.⁴⁷ Gotovo pa je bila Hirschfeldova *Teorija* dober vzor pri posne-

manju znanega vodnega motiva, t. i. Rousseaujevega groba.⁴⁸ Ta motiv predstavlja centralno zasnovan otoček na jezeru, ki ima v sredini otočka spomenik, na robu pa rastejo stebričasti topoli. Tovrsten otoček so najverjetneje imeli na Brdu pri Kranju in v Dolu pri Ljubljani (le da na otočku verjetno ni bilo spomenika). Knjižnica prijatelja bratov Zois, Jožefa barona Erberga, v Dolu pri Ljubljani pa glede na knjižni katalog ni bila tako bogata z vrtnoumetnostno literaturo. K tej bi namreč lahko šteli le dve knjigi. Ena je bila verjetno pregled francoskih (baročnih) vrtovev »*Giardiniero francese di Mons: Rene de huron*«, druga pa je bila vrtni priročnik »*Hessens deutscher Gärtner in altfranzösischen band.*«,⁴⁹ ki ga je spisal Heinrich Hesse (v štirih knjigah oziroma delih) leta 1710⁵⁰ ter je bil v nemškem prostoru splošno znan.

Veliko podatkov o delih na oblikovanem vrtu je mogoče najti tudi v dokumentih, kot so *navodila*, ki jih je grajska gospoda v pisni obliki dajala upraviteljem posesti, saj je v njih določala obveznosti, dolžnosti in prostor dela grajskih uslužbencev. V Arhivu Republike Slovenije se je ohranil takšen dokument, ki je nastal najpozneje 15. avgusta leta 1808 v Dolu pri Ljubljani, napisal pa ga je Jožef baron Erberg (1771–1843) za inšpektorje dolskega gospostva ter je bil predvidoma v veljavi najmanj v obdobju, ko je deloval na Dunaju (1809–1814).⁵¹ V teh *Navodilih* je baron opredelil delo vrtnarja in njegove odgovornosti na vrtu. Tako je moral vrtnar (*Der schloß Gärtner*)⁵² urejati grajski vrt, aleje in zasaditve, kot jih je določil lastnik (tudi zunaj oblikovanega vrta), moral je biti na voljo inšpektorju, moral je poročati (tudi pisno) lastniku oziroma gospodarju, voditi je moral tudi natančne račune, pridelke z vrta pa je lahko dajal v prodajo. V *navodilih* je bilo zapisano tudi, da je vrtnar odgovoren neposredno gospodarju, to pa je kazalo na posebni položaj vrtnarja (kot je bilo sicer značilno za dvorne vrtnarje v nemških deželah). Poleg tega so bile v *Navodilih* med drugim določene cene za sadike divjega kostanja, določeno je bilo tudi, da sme vrtnar imeti pod seboj dva vajenca (*Gartenjunge*).⁵³ Za njiju je dobil 30 goldinarjev, denar pa je razporejal sam.⁵⁴ *Navodila* iz leta 1808 so določala tudi vrtnarjevo plačo – do leta 1808 je znašala 10 goldinarjev (poleg vina in teletine), v *navodilih* pa je baron določil novo

³⁸ Medicus: *Beiträge zur schönen Gartenkunst* (NUK 11236).

³⁹ NUK Ms, sign. 667, str. 147–149.

⁴⁰ NUK Ms, sign. 667, str. 33. Delo zajema odevet zvezkov in je bilo prevedeno iz angleščine. V vsakem zvezku (I–VIII) je več diskurzov, zadnji zavezek pa je *Supplement* (NUK GS o 2254).

⁴¹ Goodchild: *The ornamental farm*, str. 11.

⁴² NUK Ms, sign. 667, str. 33.

⁴³ NUK Ms, sign. 667, str. 34.

⁴⁴ SI AS 1052, fasc. 30, Vrtni inventar 1799.

⁴⁵ Kolšek: *Razsvetljenska krajina*, str. 159.

⁴⁶ Kolšek: *Razsvetljenska krajina*, str. 162–163.

⁴⁷ Hirschfeld: *Theorie der Gartenkunst*, str. I/211 (1779); str. II/39 (1780); str. V/145 (1785).

⁴⁸ Hirschfeld: *Theorie der Gartenkunst*, str. II/59 (1780).

⁴⁹ SI AS 730, fasc. 77, Katalogi knjižnice barona Erberga v Dolu.

⁵⁰ Hesse: *Deutscher Gärtner*.

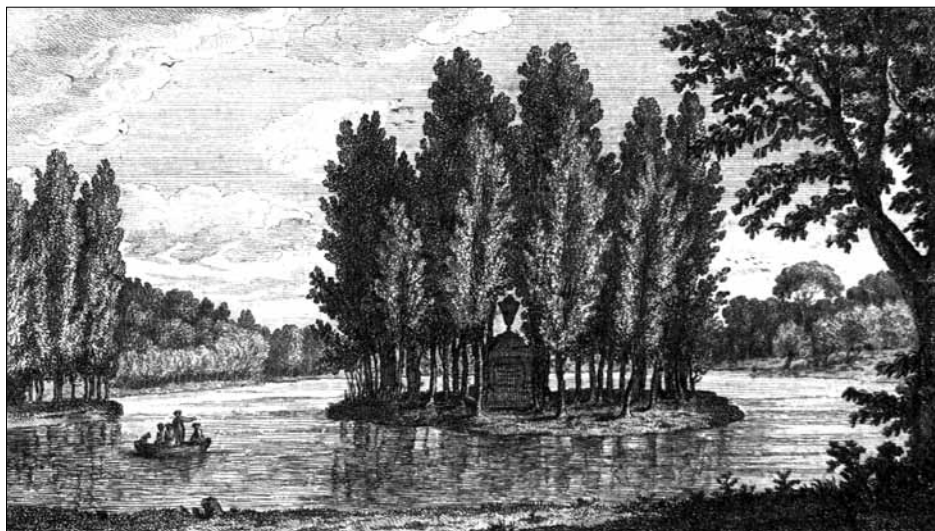
⁵¹ SI AS 730, fasc. 25, Navodila, fol. 244–289.

⁵² SI AS 730, fasc. 25, Navodila, fol. 257.

⁵³ SI AS 730, fasc. 25, Navodila, fol. 257.

⁵⁴ SI AS 730, fasc. 25, Navodila, fol. 257.

*Prizor popularnega vrtnega motiva otočka s topoli in spomenikom oziroma Rousseaujevega groba
(Hirschfeld: Theorie der Gartenkunst)*

plačo – 15 goldinarjev (brez vina in mesa).⁵⁵ Navodila oziroma oskrbniške inštrukcije so se ohranile tudi v arhivu gospostva Brdo pri Kranju. V teh je bilo vzdrževanje špalirja ter kuhinjskega in sadnega vrta določeno kot delo vrtnega hlapca (*Gärtner Knecht*), ki je imel določeno tudi oblačilo – nositi je namreč moral zeleno livrejo.⁵⁶

Dejavnosti v vrtu so lahko zabeležene še v raznih **dnevnikih** ali **vrtnih protokolih**.⁵⁷ Dnevnik so lahko bili povsem subjektivni, saj si je avtor lahko zapisoval le dogodke, ki so se mu zdeli vredni spomina. Na Kranjskem se je ohranil znameniti dnevnik Franca Henrika barona Raigersfelda,⁵⁸ na podlagi tega pa so lahko raziskovalci oblikovali natančnejšo sliko takratnega kulturno-umetnostnega in družbenega dogajanja v deželi.⁵⁹ Pri preučevanju takšnih subjektivnih zapisov pa je potrebna določena mera pazljivosti, saj gre za opis individualnih doživetij, ti

opisi pa so lahko deloma retrospektiva⁶⁰ – zapisi za nazaj in so lahko velikokrat nepravilni, saj je določene stvari mogoče pozabiti ali pa ohraniti v spominu drugačne.

Vrtni protokoli so se ohranili v arhivskem fondu gospostva Brda pri Kranju. Brata Zois sta verjetno začela zvezek z vrtnimi protokoli zapisovati leta 1781, vanj pa sta zabeležila na primer, da so leta 1782 kupili semena iz južne Afrike ter Nizozemske, leta 1783 so naročili rastline iz Ebenfelda, na listih za naslednje leto pa so poleg naročil rastlin iz Ebenfelda in Nizozemske navedena tudi razna vrtna dela in z nekaj besedami označeni deli v vrtu.⁶¹ Tako lahko iz zapisov v protokolih vidimo, da so leta 1784 urejali ribnike, nameravali izboljšati špalir, rondoje zasaditi z lipami in topoli, urediti bližnji potoček, popraviti lesene kočje v vrtu, uredili so vrtnarjevo stanovanje in rastlinjak, nad ledenico so zgradili tudi vrtno hišico oziroma glorieta s kupolo, čolne, s katerimi so se lahko vozili po ribnikih, so nameravali prebarvati, urejali so tudi poti v vrtu in drugo.⁶²

Nekakšen vrtni dnevnik se je ohranil tudi v arhivu dolskega gospostva. V Dolu pri Ljubljani je baron Erberg vodil razne zapise o rastlinah in delih v vrtu – te lahko razberemo iz rokopisov, naslovljenih *Lustaller Garten-Register vom Jahr 1819* (zapisi segajo tudi v naslednja leta)⁶³ ali *Annallen Des Garten zu Lustall für das Jahr 1840*⁶⁴ (slednjega je spisal domači

⁵⁵ SI AS 730, fasc. 25, Navodila, fol. 258.

⁵⁶ SI AS 1052, fasc. 30, Oskrbniške inštrukcije.

⁵⁷ Med te zapise bi lahko umestili tudi družinske kronike, ki so velikokrat polne opomb oziroma kratkih notic, ki so se znašle med imeni družinskih članov ali med pomembnejšimi dogodki njihovih življenj, vendar bi med njimi le redko našli zapise o oblikovanih vrtovih. Več bi o vrtni umetnosti lahko našli v popotnih dnevnikih, a (glede na dosedaj pregledane dokumente) se ti v naših arhivih niso ohranili.

⁵⁸ Dnevnik je del fonda gospostva Dol pri Ljubljani, ki ga hranijo v Arhivu Republike Slovenije (SI AS 730, fasc. 199; Umek: *Erbergi in dolski arhiv*, str. 428–429).

⁵⁹ Posamezne podatke so v prispevkih ali monografijah uporabili in interpretirali na primer Peter Radics, Marko Štuhec in Igor Weigl (Radics: *O šetališčih mesta Ljubljanskega*; Štuhec: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*; Štuhec: *Ab, ljubi bog ...*); Štuhec: *Besede, ravnanja in stvari*; Štuhec: *La mort prématurée*; Weigl: *Matija Persky* itn.).

⁶⁰ Štuhec: *Ab, ljubi bog ...*, str. 207.

⁶¹ SI AS 1052, fasc. 19, Garten Protokoll.

⁶² SI AS 1052, fasc. 19, Garten Protokoll, fol. 11–13, 17, 18.

⁶³ SI AS 1073, 205r.

⁶⁴ SI AS 1073, 203 r.

naravoslovec Henrik Freyer)⁶⁵ ter še v raznih drugih zapisih.⁶⁶ Tudi v teh rokopisih je zabeleženo, da so naročili semena iz tujih krajev kot na primer iz Benetk, Dunaja, Erfurta in drugih krajev, da so imeli v dolskem vrtu nekaj izjemnih rastlinskih primerkov oziroma tujih vrst, da je bil del za vzgajanje rastlin (*Pflanzschule*) urejen kot labirint, da so v vrtu leta 1822 zasadili piramidalni topol (*Populus nigra Italica*), da so bili v tem času znani po številnih rumenih hijacintah in še mnogo drugega.⁶⁷

O dogajanju v gosposkih vrtovih sporočajo tudi zapisi iz oskrbniških dnevnikov. Včasih so upravniki vanje zapisali tudi kakšno zanimivost, ki se je dogodila v vrtu. Tako je leta 1829 upravnik Bartolotti poročal baronu Erbergu o številnih obiskovalcih v dolskem vrtu (v nedeljo, 31. marca 1829), med temi je bil tudi mokriški grof Auersperg s svojo soprogo. Obiskovalci pa niso mogli sproščeno uživati v lepotahtah vrta, saj jih je motila družba vaščanov, hišnih služabnikov in vrtnarja Franza (v poročilu je imenovan *Franzl*), ki so se neprestano vozili z ladjicami in so precej žaljivo reagirali na upravnikov ukaz, naj jih izpraznijo. Da je bila celotna situacija še hujša, pa so poskrbeli tatovi, ki so med to »vaško« zabavo (ko je bil vrt torej brez nadzora) odnesli nekaj rastlin.⁶⁸

Zapisi v vrtnih dnevnikih, analih ali protokolih se torej nanašajo na posamezne dele vrta, na dela v njem in rastline (katera semena so kupili, kam bodo posadili kako rastlino, kako uspevajo, se razmnožujejo itn.). Te so pogosto popisane v nekakšnih seznamih ter navedene večinoma z latinskimi imeni (ob tem je potrebno upoštevati, da nomenklatura v 18. in 19. stoletju še ni bila enaka današnji). Tako so na primer v analih dolskega vrta za leto 1840⁶⁹ popisali rastline v raznih sklopih (drevnina, cvetnice ipd.), rastline pa so našteje tudi v delu *Pflanzenverzeichnis der Gartens von Lustal 1817*.⁷⁰ Vnašanje tujih rastlinskih vrst na Kranjsko je postalo priljubljeno predvsem v poznem 18. in nato v 19. stoletju ter je bilo v duhu splošnega evropskega zanimanja za rastline z vseh koncev sveta,⁷¹ zato ni nenavadno, da najdemo

v arhivih številne **zapise o rastlinah** iz tistega časa. Jožef baron Erberg je imel zapisan celo seznam tujih rastlin, ki jih je želel pridobiti za svoj vrt, t. i. *Verzeichnisß exotischer Bäume und Stauden* pa je verjetno napisal že na Dunaju. Na seznamu je zapisanih 212 rastlin, za to rastlinsko zbirko pa bi moral odšteti 250 goldinarjev.⁷² Zanimanje pa ni bilo namenjeno le tujim rastlinam, ampak so se kranjski intelektualci ukvarjali tudi s preučevanjem domače flore (in favne). O tem pričajo zapisi botanika Karla barona Zoisa,⁷³ ki je skrbel za botanični vrt na Brdu pri Kranju in v Ljubljani – knjige s popisi avtohtonih rastlin (predvsem z alpskimi vrstami iz Kranjske) so shranjene v Arhivu Republike Slovenije,⁷⁴ v Prirodoslovnem muzeju Slovenije pa hranijo njegov herbarij s približno 2.100 primerki.⁷⁵ Tudi **herbariji** so vir, ki govori o rastlinah in nam lahko prikaže, kakšne so te bile v preteklosti in kako so se spreminjale v času. Rastlinski herbariji so bili že od konca 16. stoletja⁷⁶ precej pogost element raznih zbirk in kabinetov raritet, ki so jih v svojih domovanjih zbirali bogatejši, razgledani ali samo radovedni posamezniki, danes pa je število ohranjenih herbarijev precej skromno.⁷⁷ Vsaj en herbarij je imel tudi Jožef baron Erberg v Dolu, saj so v arhivskih virih navedeni katalog oziroma herbarij in knjiga o pelargonijah v Dolu, mestni knjigovezec Johann Tomas pa je imel tudi odtise listov v Dolu rastočih dreves in seznam vseh rastlin (vsaj kot piše na računu iz leta 1843).⁷⁸ Verjetno je baron nameraval svoje rokopise in herbarij objaviti in tako opozoriti okolico na številne rastlinske vrste, ki jih je gojil v vrtu in jih je verjetno nameraval prodajati širši družbi (ali jih zamenjati za kakšno drugo rastlinsko vrsto).

Naslednji pomemben arhivski vir so **traktati**, ki so jih plemiči in izobraženci pisali, da bi ohranili spomin na svoje delovanje in dosežke ali da bi zapustili nasvete in navodila potomcem. Med dosežki, vrednimi spomina, je lahko bil tudi vrt, kot je

⁶⁵ Mušič: *Erbergova parkovna kompozicija*, str. 94; Strgar: *Erbergov Dol*, str. 324; Strgar: *Rastlinstvo in vrtovi v Erbergovem Dolu*, str. 97–98.

⁶⁶ Glej tudi SI AS 1073, 210R.

⁶⁷ SI AS 1073, 205R; 203R, fol. 20, 42–43, 100, 108.

⁶⁸ SI AS 730, fasc.17, Oskrbniški dnevnik 1829, fol. 587.

⁶⁹ SI AS 1073, 203 R.

⁷⁰ SI AS 1073, 206 R.

⁷¹ Z zgodovino uvajanja tujerodnih rastlin na slovensko ozemlje se je ukvarjal Marko Dobrilovič, ki je naredil tudi časovni razpored uvajanja tujih vrst. Že leta 1663 so bile tujerodne vrste prisotne v Olimju, leta 1781 na Brdu pri Kranju ter leta 1797 v Dolu pri Ljubljani itn. (Dobrilovič: *Začetki uvajanja tujerodnih rastlinskih vrst*, str. 3).

⁷² SI AS 730, fasc. 73, Verzeichniß ...

⁷³ Razne botanične (oziroma naravoslovne) zapise so poleg Karla barona Zoisa ustvarjali tudi Franc Anton pl. Brekerfeld, Franc Hladnik in Henrik Freyer (AS 730, fasc. 125; Botanika; Babbnig: *Eine biographische Skizze*, str. 217; Strgar: *Erbergov Dol*, str. 324)

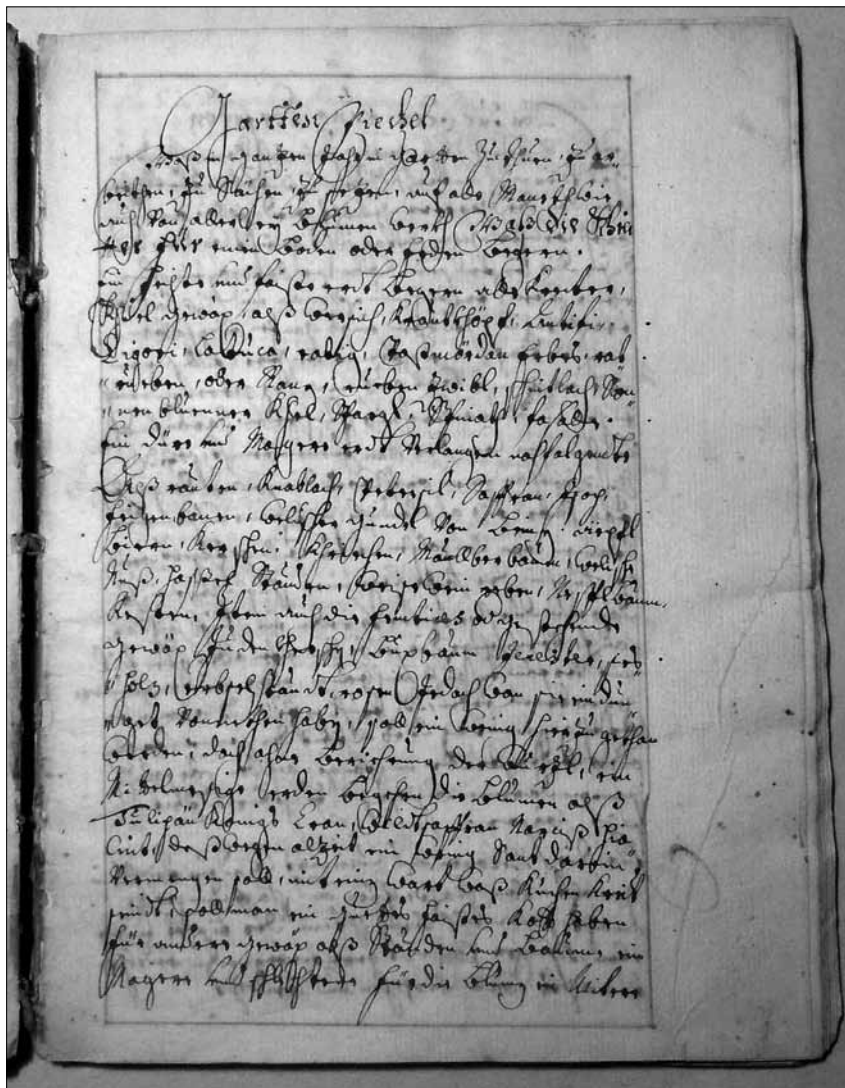
⁷⁴ SI AS 1052, fasc. 19; fasc. 20.

⁷⁵ Dobrilovič in Kravanja: *Rastlinsko gradivo*, str. 279, 284–285; Praprotnik: *Botanični vrt Karla Zoisa*, str. 168.

⁷⁶ Najstarejši znan herbarij v Sloveniji, herbarij Janeza Krstnika Flysserja, naj bi nastal leta 1696.

⁷⁷ Pajagič Bregar: *Tulipan*, str. 172, 176.

⁷⁸ » ... *Alle Abdrücke der im Garten befindlichen Baumblätter und ex., samt dessen Nahmenregistern in Folio in grünem Herrebutter Papier broschier und beschnitten*. 20xr ... *Laibach den 19ten July 1843 / Johann Thomas bürgl. Buchbinde.*« (SI AS 730, fasc. 23, Računi obrtnikov 1828, fol. 6326).

Codellijeva Vrtnarska knjiga z napotki za vrtnarjenje iz leta 1710
(SI AS 791, t. e. 3)

med Kranjci dokazal Jožef baron Erberg, ki je leta 1822 napisal *Ein Beitrag zur Geschichte des Lustaller Gartens*.⁷⁹ V svojem prispevku je opisal zgodovino, zasnovo vrta in izpostavil nekatere rastline v njem. Glede na samo strukturo in način pisanja (na nekaj listih rokopisa je ponovil začetno besedilo) je zelo verjetno, da je želel baron prispevek objaviti. Podobno lahko sklepamo za knjigo *Pelargonien in Horto Lustalensi*, ki jo je gotovo napisal baron ter jo želel objaviti, saj je (verjetno že kot tiskana izdaja) zapisana na računu, datiranem dne 31. avgusta 1822 v Ljubljani,⁸⁰ a se žal ni ohranila. Med traktate, ki so bili vsebinsko vezani na vrt, lahko umestimo tudi

vrtnarsko knjigo, ki je shranjena v arhivskem fondu gospostva Turn pri Ljubljani oziroma Kodeljvo.⁸¹ Baron Erberg je v svojem prispevku o dolskem vrtu pisal o oblikovanem vrtu, njegovi zgodovini in sestavnih delih, baron Codelli pa je napisal nekakšen vrtnarski priročnik. Glede na zapise v Codellijevem zvezku so ga zanimala predvsem vrtnarska dela, in sicer priprava zemlje, gnojenje, zalivanje, naštetje so bile rastline, ki so potrebovale več sonca ali pa senco, dela v vrtu so bila razdeljena glede na mesece, zapisana so bila navodila za gojenje nekaterih rastlin, za delo s sadnim drevjem, pa tudi navodila za presajanje in obrezovanje drevja, nekaj strani je bilo posvečenih tudi vrtnim opravilom glede na nebesna znamenja in planete itn. Tolikšna razlika v vsebini obeh roko-

⁷⁹ SI AS 730, fasc. 5, *Ein Beitrag zur Geschichte des Lustaller Gartens*.

⁸⁰ SI AS 730, fasc. 23, *Računi obrtnikov 1821*, fol. 5989.

⁸¹ SI AS 791, t. e. 3: *Vrtnarska knjiga*.

pisov je razumljiva, saj sta bila pisca drugačna in sta pozornost posvečala različnim stvarim, predvsem pa je bil čas, v katerem sta bila napisana, zelo različen. Erbergov traktat je namreč nastal v zgodnjem 19. stoletju, v času razsvetljenstva ter številnih družbenih, gospodarskih in tehnoloških novosti, Codellijev pa je nastal več kot sto let pred Erbergovim. Glede na zapis v vrtnarski knjigi je zapis nastal 5. februarja 1710,⁸² v času, ko so bili tovrstni vrtni priročniki zelo pogosti ter so še vedno upoštevali stara astrološka védenja za vsakdanja opravila.

Obsežno arhivsko gradivo predstavlja **korespondenca**, ki je po vsebini lahko nadvse zanimiva, a nam le redko ponudi podatke, ki jih iščemo. Veliko zanimivih podatkov je bilo mogoče najti v korespondenci Jožefa barona Erberga, ki si je dopisoval s svojimi upravitelji posesti, vrtnarji, prijatelji in somišljeniki ter družinskimi člani.

Baronova pisma pričajo o njegovi veliki zavzetosti za dolski vrt. Tak primer je pismo, ki ga je (verjetno v letu 1812) poslal upravniku Jožetu Lusnerju.⁸³ Vsebina pisma se je navezovala na prenos agave iz dolskega vrta v vrt kneza Esterházyja v Železno (Eisenstadt), kot sta se baron in knez dogovorila – najverjetneje na Dunaju. Leta 1812 so v Dolu pričakovali cvetenje agave. To je bil velik dogodek, saj je cvetenje te rastline zelo redko. Knez Esterházy je to najverjetneje zvedel, in ker je bil tudi sam velik ljubitelj vrtno umetnosti, se je dogovoril, da mu jo pripeljejo v Železno, v zameno pa je dolski vrtnar pridobil štirideset različnih rastlin, ki jih je odpeljal

na Kranjsko. Baron Erberg je tako tistega leta upravniku pisno posredoval zelo natančna navodila o ravnanju z rastlino, o njenem prevozu in skrbi vrtnarja, ki je moral celotno pot tudi opraviti. Zanimiv detalj v pismu je baronov izris transportnega vozila za agavo,⁸⁴ ki kaže, da je moral poznati vrtno literaturo, saj bi lahko podobno prevozno napravo našli tudi v mlajšem delu M. D. Dézeallierja d'Argenvilla (*Dictionnaire du Jardinage*, 1777).

Kot je določil baron Erberg že v omenjenih navodilih za upravitelja, je moral vrtnar odgovarjati neposredno njemu, to pa je pomenilo tudi, da so vrtnarji pisno poročali o stanju v vrtu. Vrtnar Jožef Wohinz (oziroma Bohinc) je baronu velikokrat pisal in poročal, kako uspevajo rastline, kaj so zasadili, kaj je uredil itn. Tako je leta 1812 pisal o svojem delu, o tem, kako je pridno vzdrževal vrt vse od prevzema mesta vrtnarja v Dolu leta 1810, kako je skrbel za nasade divjega kostanja, akacij in topolov, kako je zasnoval drevesnico in angleški park, kako uspevajo agava in drugo.⁸⁵ Vrtnar Wohinz pa je bil tudi tisti vrtnar, ki je spremljal prevoz dolske agave v Železno, o tem pa je poročal v nekem drugem pismu, v katerem je potožil, da si je na tej poti uničil oblačila.⁸⁶ Leta 1813 se je Wohinz pritožil nad majhnimi obedi (juha z majhnim koščkom mesa in kislim zeljem za kosilo ter močnikom in kislom repo za večerjo) in zelo majhno razliko med hrano, ki je bila dodeljena njemu, zvestemu in pridnemu vrtnarju, ter neki dekli, pri čemer ni pozabil poudariti, da te razmere veljajo za prvi vrt v Iliriji (*»in den ersten Garten in Illirien«*)

Detajl iz Erbergovega pisma inšpektorju Lusnerju 30. septembra 1812
(SI AS 730, fasc. 39, fol. 232)

⁸² SI AS 791, t. e. 3: Vrtnarska knjiga, fol. 36.

⁸³ SI AS 730, fasc. 39, Lusner, fol. 231–234.

⁸⁴ SI AS 730, fasc. 39, Lusner, fol. 232.

⁸⁵ SI AS 730, fasc. 55, Wohinz, fol. 806–808.

⁸⁶ SI AS 730, fasc. 55, Wohinz, fol. 810.

oziroma za vrt, ki so ga celo francoski vojaki primerjali s pariškimi vrtovi.⁸⁷

Baron Erberg si je dopisoval tudi z drugimi vrtnarji, kot je bil na primer vrtnar Ried,⁸⁸ tudi kakega tujega vrtnarja je baron povpraševal po različnih rastlinskih vrstah ipd.⁸⁹ Teme njegovih pisem so lahko bile čisto naravoslovne (na primer korespondenca s Henrikom Freyerjem⁹⁰), večinoma pa je s prijatelji oziroma drugimi ljubitelji vrtno umetnosti in botanike izmenjeval mnenja in vtise. Tako je bilo dopisovanje s Karlom baronom Zoisom precej botanično obarvano,⁹¹ medtem ko je v pismih z njegovim bratom Žigom vsebina vezana tudi na gospodarske in družbene okoliščine. Žiga baron Zois si je od barona Erberga sposodil rastočo hortenzijo, ki ga je v letu 1808 presenečala s svojim cvetom – tako vsaj poroča v svojem pismu z 10. oktobra 1808, v katerem se je navduševal nad risbo Laxenburga v jeseni in nad prizorom tristotih hortenzij na enem mestu. Zdi se, da je bila sposojena hortenzija Zoisu tako zelo všeč, da je kar ni mogel vrniti. Hortenzijo si je verjetno sposodil leta 1807 ali v začetku leta 1808 – dolski vrtnar, ki je julija leta 1808 k Zoisu nesel nove rastline, hortenzije tedaj še ni dobil nazaj. Tako je Zois še v oktobru užival v dolgem cvetenju rastline, novembra tistega leta pa se je hortenzija počasi le vrnila v Dol.⁹² Zoisovo navdušenje nad to rastlino pa je očitno spodbudilo Erberga, da mu je poslal (verjetno konec leta 1809) šest hortenzij.⁹³ Med ljubitelji vrtov je bil tudi Nikolaj Tolentin grof Auersperg. 26. maja 1793 je pisal baronu Erbergu in izrazil željo, da bi se baron razgledal po drevnini na Dunaju, saj se tam lahko kupi veliko lepih sadik – s to prošnjo je grof barona nagovoril kot vrtnar (« ... *ich rede hier nur als Gärtner ...* »).⁹⁴ Med baronovo korespondenco bi našli tudi nekaj pisem grofov Blagaj. Tako sta si v letih 1821, 1824 in 1832 z Rihardom Ursinijem grofom Blagajem dopisovala o rastlinah in sadikah, ki jih je Erberg poslal Blagaju,⁹⁵ v letih 1823 in 1826 pa z grofico Blagaj, ki je dala njihovega vrtnarja v uk v dolski vrt.⁹⁶ O izobraževanju vrtnarjev v Dolu pa se je zanimal tudi Jožef Ursini grof Blagaj z gospostva Boštanj pri Žalni.⁹⁷

Med pismi Erbegovih družinskih članov naj postavim pismo hčere Betty, ki je v pismu bratu 1. februarja 1829 zapisala, da se oče ne počuti dobro in bi moral počivati v sobi, a je verjetno že odhitel s svojim zvezkom v rastlinjak.⁹⁸ To in številna druga pisma pričajo o baronovem velikem zanimanju za vrt in družbenem pomenu, ki ga je imel dolski vrt (tako celota kot posamezni deli).

Kot zadnjo skupino spisovnega arhivskega gradiva naj omenim še **mestne, državne in deželne dokumente**, ki se nanašajo predvsem na javne oblikovane zelene površine. Med tovrstnimi dokumenti so dekreti, nalogi, poročila ali celo pritožbe. Tako je v Zgodovinskem arhivu Ljubljana še ohranjena pritožba vrtnarja Franza Michaela Rieda, ki je leta 1812 urejal guvernerski vrt ob škofijski palači v Ljubljani in v kateri je 17. septembra leta 1813 zapisal, da za svoj trud in delo ni dobil primerne plačila. Iz ohranjenih dokumentov sicer ni jasno, ali so Riedu denar povrnili, a glede na nadaljnje sodelovanje z mestnimi oblastmi pri vzdrževanju šolskega drevoreda si lahko mislimo, da so bile finančne nevšečnosti vsaj deloma urejene.⁹⁹

Za raziskovanje oblikovanja zelenih površin je zelo pomembno slikovno gradivo, ki je shranjeno tudi v arhivih. Pri preučevanju slikovnega gradiva je potrebna pazljivost, saj si je vsak izrisovalec načrtov, risb, grafik in drugega slikovnega gradiva lahko privoščil malce nenatančnosti, nezanimanja ali umetniške svobode. Najpomembnejši so **načrti vrtnih zasnov**, ki lahko prikazujejo načrtovano zasnovo z raznimi detajli in opredelitvijo programa, vendar mora biti raziskovalec še posebno pazljiv pri tovrstnih načrtih, saj včasih prikazujejo le načrtovano in ne realizirano stanje. Zato je dobro primerjati različne vire, da preverimo, ali je bila vrtna zasnova tudi uresničena. Primer ohranjenega načrta v Arhivu Republike Slovenije je načrt za škofijski oziroma guvernerski vrt ob škofijski palači v Ljubljani, ki je bil urejen na mestu današnjega Pogačarjevega trga.¹⁰⁰ Glede na zemljevide Ljubljane iz prve polovice 19. stoletja ter glede na druge arhivske vire je mogoče določiti, da so načrtovani vrt naredili ter da je imel funkcijo javnega vrta, žal pa se v načrtovani podobi ni dolgo obdržal (kaj hitro je vzdrževanje postalo prevelik strošek za mesto in so vrtno zasnovo reducirali na zeleno zaplato na trgu, ki se je pozneje umaknila tržnim lopam).

⁸⁷ SI AS 730, fasc. 55, Wohinz, fol. 811.

⁸⁸ SI AS 730, fasc. 53, Ried, fol. 1143.

⁸⁹ SI AS 730, fasc. 53, Schücht, fol. 315–319.

⁹⁰ SI AS 730, fasc. 43, Freyer.

⁹¹ SI AS 730, fasc. 75, Zois–Erberg, fol. 1039.

⁹² SI AS 730, fasc. 39, Dr. Rus, fol. 68.

⁹³ SI AS 730, fasc. 75, Zois–Erberg, fol. 1061.

⁹⁴ SI AS 730, fasc. 41, Auersperg grof Nikolaj.

⁹⁵ SI AS 730, fasc. 41, Blagaj grof Rihard, fol. 988, 991, 995.

⁹⁶ SI AS 730, fasc. 41, Blagaj grofica, fol. 1002, 1004.

⁹⁷ SI AS 730, fasc. 41, Blagaj, Jožef grof Ursini, fol. 956, 958.

⁹⁸ SI AS 730, fasc. 63, Erberg Jožef Ferdinand–Erberg Betty, pismo iz 1. februarja 1829.

⁹⁹ Unetič in Kemperl: *Vrt ob škofijski palači*, str. 180–183.

¹⁰⁰ Natančnejša raziskava je podana v članku Unetič in Kemperl: *Vrt ob škofijski palači*, kjer je objavljen tudi načrt.

Pri raziskovanju razvoja oblikovanja zelenih površin si lahko pomagamo z različnimi kartami, načrti ali vedutami, na primer s situacijskimi načrti, načrti mest ali kartami oziroma zemljevidi, ki so bili izrisani s kakim namenom. Tak primer je karta zemljiške rabe s konca 18. stoletja,¹⁰¹ ki so jo naredili za posest gospostva Brdo pri Kranju ter prikazuje delitev kmetijskih in gozdnih površin, ribnikov ter pravilno zasnovanega vrta ob dvorcu.¹⁰² Zanimiv je tudi načrt dolskega vrta z okolico iz leta 1816,¹⁰³ ki prikazuje precej natančno tlorisno delitev vrtnih zasnov in ima ob strani dodane še poglede na različne vrtno motive (pogled na двореc z vhodne strani, pogled na двореc z vrtno strani, pogled na majerijo, pogled na ribnike, pogled na aleje v vrtu in pogled na vas ob vrtu). Dolski vrt je prikazan tudi na načrtu oziroma perspektivi iz leta 1822, ki jo danes hranijo na Dunaju.¹⁰⁴ Načrt in še dva pogleda na novi motiv dolskega vrta (na empiriski spomenik) so nastali sočasno ter so dopolnjevali že omenjeni baronov traktat *Ein Beitrag ...*, kot piše tudi baron v svojem rokopisu.¹⁰⁵ Glede na načrt dolskega vrta iz leta 1816 prikazuje veduta iz leta 1822 še nekoliko bolj razširjen vrt in obogaten program – predvsem v delu, ki ga je zaznamoval nov vrtni slog.¹⁰⁶ Tlorisni izrisi vrtov so vidni tudi iz t. i. Žerovčevih kart, ki prikazujejo ožje območje reke Save.¹⁰⁷ Te so nastale okoli leta 1807, torej skoraj dvajset let pred franciscejskim katastrom, to pa nam pove, koliko (če sploh) se je kaka vrtna zasnova spreminjala na začetku 19. stoletja – primer, kjer so bile razlike precej opazne, je oblikovani vrt ob mokriškem gradu. Na Žerovčevem načrtu lahko vidimo formalno vrtno zasnovo z rokokojskimi prvini in že vidnimi znanilci novega angleškega krajinskega sloga,¹⁰⁸ na franciscejskem katastru iz leta 1824 pa je že prikazana nova zasnova z gosto zasaditvijo in vijugavimi linijami poti.¹⁰⁹ To kaže na večje spremembe v oblikovanju mokriškega vrta na začetku 19. stoletja.

Za preučevanje vrtno umetnosti 18. in 19. stoletja na Kranjskem so zelo pomembni **katastri**, ki so pokrivali območje političnih enot oziroma dežel. Ohranil se je vojaški zemljevid iz 18. stoletja¹¹⁰ (1784–

1787) ali tako imenovana jožefinska vojaška merjenja v merilu 1 : 28. 800, ki je že sestavljen iz zemljevidov, a merilo ne dopušča natančnejše analize objektov ali oblikovanih zelenih površin ob njih, razberemo pa lahko, kje in kako velike so bile, včasih lahko vidimo celo bežno nakazano shemo vrta ob dvorcu (zemljevidom so dodani tudi besedni opisi sekcij).¹¹¹ Katastra iz 19. stoletja¹¹² – predvsem franciscejski (1818–1828) in reambulančni kataster (večinoma nastal v šestdesetih letih 19. stoletja) – pa dajeta zaradi nekoliko manjšega merila načrtov (1 : 2880) več podatkov o oblikovanih zelenih površinah.¹¹³

Risbe in skice v spisovnem gradivu so lahko del določenih rokopisov, knjig, osnutkov ali pa so ločene in razporejene po posameznih listih. Znan primer risbe vrta, ki se je ohranila v knjigi kot del vpisnega lista v *Knjigi Dizmove bratovščine* oziroma v *Dizmovi kroniki*,¹¹⁴ je upodobitev dvorca Leopoldsrue oziroma Cekinovega gradu. Na vpisnem listu Leopolda Karla grofa Lamberga je namreč vidna zasnova baročnega vrta, ki ga je mogoče – tudi na podlagi Raigersfeldove pisne zapuščine – datirati v čas od leta 1752 do leta 1755.¹¹⁵

Risbe in skice vrta so lahko tudi pripomoček oblikovalca vrta, da si lažje določi celotno zasnovo ali pa prepriča lastnika vrta, da je njegova ideja tista, ki jo bo naročnik izbral. Med tovrstne skice bi mogoče lahko umestili risbo vrta v Poljanah, ki je bil last Franca Henrika pl. Raigersfelda (oziroma od 8. avgusta 1747 barona Raigersfelda). Avtor risbe sicer ni znan, a je zelo verjetno, da je delo izkuš-

katastra. Najstarejši kataster je terezijanski kataster (1747–1756), ki pa je tako kot jožefinski kataster (1785–1789), brez tlorisov oziroma talnih narisov (iz obeh katastrov sicer lahko razberemo, kakšno je bilo lastništvo nad gospodarsko zanimivimi kmetijskimi površinami oziroma njihov donos; Golec: *Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja (del 1)*, str. 284).

¹¹¹ Golec: *Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja (del 2)*, str. 352–353; Rajšp in Serše: *Slovenija na vojaškem zemljevidu*.

¹¹² Prvi kataster s katastrskim načrtom ali mapo je nastal v času od leta 1811 do leta 1813, torej pod francosko upravo. Tako imenovani francoski kataster pokriva le del slovenskega ozemlja, in sicer desni breg Soče.

¹¹³ Katastri iz 19. stoletja so pomembni zaradi grafičnih prikazov oziroma načrtov, ki so v glavnem izdelani v merilu, njihovo uporabnost pa dokazuje že množica zgodovinskih raziskav, ki kataster uporabljajo kot pomemben vir. Vsekakor je dobro preučevati grafični in besedilni del katastra, saj lahko omemba na primer steklenjaka ob gradu (ob katerem je omenjen zelenjavni vrt), pove, da je graščak verjetno imel tudi oblikovane zelene površine (Golec: *Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja (del 2)*, str. 361–362, 365–366, 377, 388; Umek: *Arhivsko gradivo*, str. 43, 44).

¹¹⁴ Knjigo hranijo v Arhivu Republike Slovenije (SI AS 1073, I–IR, a. e. 60).

¹¹⁵ Stopar: *Joseph Leopold Wiser pl. Berg*, str. 42; Weigl: *Matija Persky*, str. 77–78; Unetič: *Oblikovane zelene površine*, str. 148, 149.

¹⁰¹ SI AS 1052, fasc. 30.

¹⁰² Načrt je objavljen v Kolšek: *Razsvetljenska krajina*.

¹⁰³ SI AS 1073, 207R.

¹⁰⁴ Dunaj, Kartensammlung, FKB Vues Krain Lustthal 01.

¹⁰⁵ »Dieser kurzen Geschichte des Lustaller Gartens sind die Pläne der vorienbtigen, und izigen Austheilung beigelegt.« (SI AS 730, fasc. 5, Ein Beitrag ..., fol. 942).

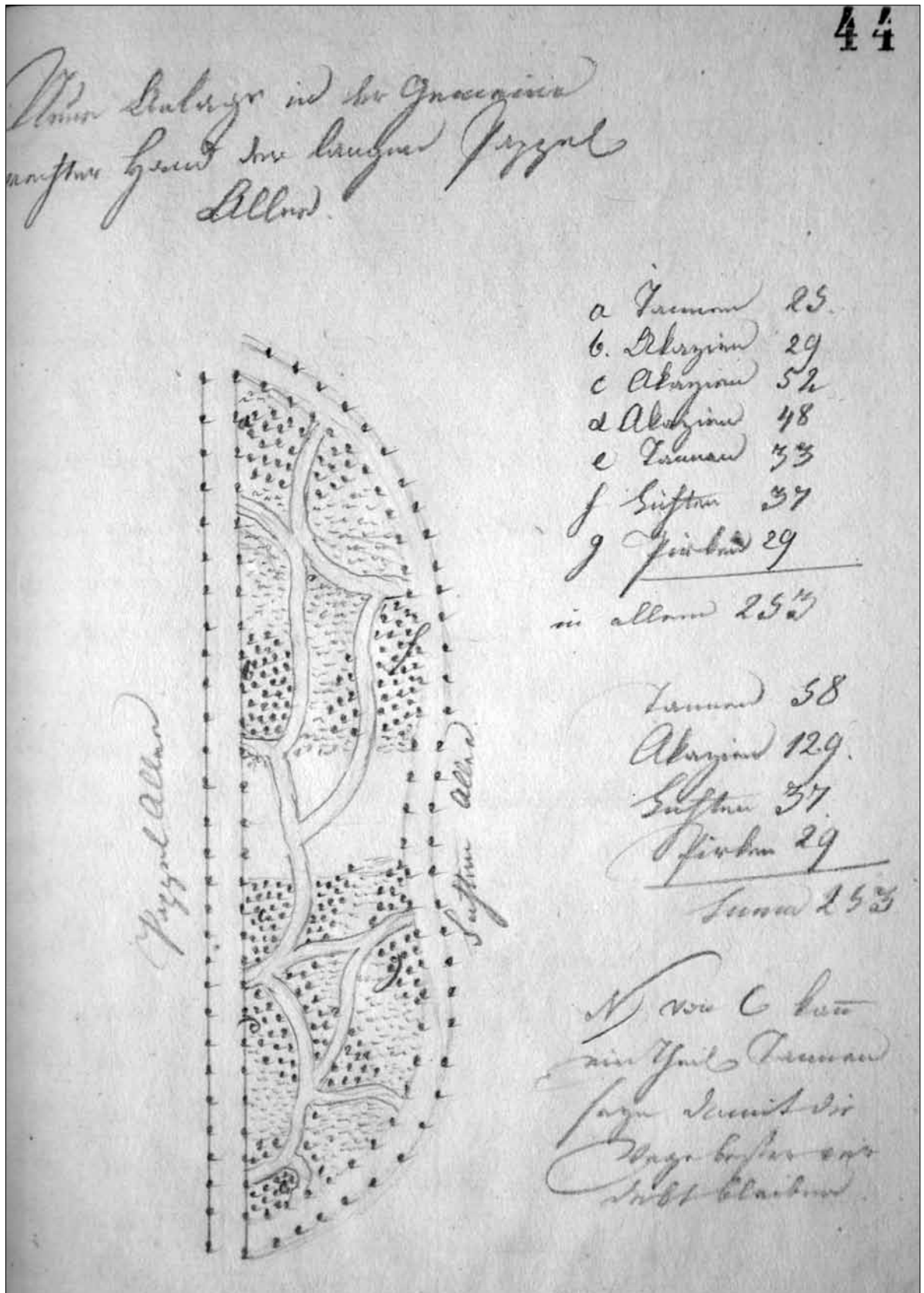
¹⁰⁶ Perspektiva je bila objavljena v Pergovnik in Zupan: *Park ob dvorcu Dol*, str. 59.

¹⁰⁷ SI AS 1068, 2/87–240.

¹⁰⁸ SI AS 1068, 2/163.

¹⁰⁹ SI AS 176/N/N71g/A06.

¹¹⁰ Za območje Kranjske sta v 18. stoletju že obstajala dva

Risba barona Erberga, vrtna zasnova za gosteje zasajen del vrta ob alejah, okoli 1817
(SI AS 1073, 206R, fol. 44)

ne roke – torej (vrtnega) arhitekta. Risba prikazuje parterno razčlenjeno vrtno površino, katere ploskve so razdeljene s pravilno razporejenimi vrstami, kjer bi verjetno uspevala zelenjava, saj vzorci v parterju niso ornamentalni (kot bi pričakovali v vrtu z okrasno funkcijo).¹¹⁶ Vprašanje, ali je Raigersfeld naredil vrt po tej skici, ostaja odprto, a je realizacija zelo malo verjetna, saj je vrt oziroma pristavo v Poljanah leta 1753 prodal. Mnogo skic oziroma risb pa lahko najdemo v fondu gospostva Dol, in sicer v zapuščini Jožefa barona Erberga, ki je bil sam amaterski slikar in je skiciral takratno stanje dolskega vrta, posamezne motive v njem, naredil pa je tudi nekaj vrtnih zasnov (tlorisov) za ureditev posameznih delov vrta. Tako je v času od leta 1812 do leta 1816 narisal risbo dolskega vrta ob dvorcu v perspektivi,¹¹⁷ ki prikazuje razčlenitev formalnega dela vrta ob dvorcu in za njim. V fondu gospostva Dol bi našli še druge njegove skice, ki prikazujejo na primer razporeditev drevnine in posodovk¹¹⁸ v vrtu¹¹⁹ ali pa ureditev vrtnega motiva z empirskim spomenikom.¹²⁰ V okviru Erbergove zapuščine se je ohranil tudi načrt empirskega spomenika,¹²¹ ki ga je dal baron izdelati v počastitev obiska cesarja Franca I. in njegove žene (Dol sta obiskala 16. maja 1821 ob kongresu svete alianse), načrt pa je izrisal neki tuj kamnosek ali kipar, saj je kvaliteta izrisa veliko boljša, kot tista, ki jo lahko vidimo na Erbergovih risbah. Erbergove risbe sicer kažejo na veliko zanimanje barona za oblikovanje vrta. V zvezku *Pflanzenverzeichnis der Gartens von Lustal 1817*¹²² je baron zapustil veliko skic, iz katerih lahko vidimo, da je želel v različne dele vrta vnesti novi angleški krajinski slog (in tujerodne rastline). Narisane zasnove imajo pravilen okvir (vpete so torej v formalno zasnovo), znotraj tega pa se vijejo poti – tečejo po robu ali pa sekajo celotno površino, vedno nekoliko vijugavo ali celo v značilni liniji S,¹²³ spet druge pa prikazujejo gost preplet vijugastih poti, ki omogočajo pregled nad

množico nižjega rastja (grmovnic in cvetlic) na zasnovani površini.¹²⁴

Ob vzporedni primerjavi vseh omenjenih načrtov, kart ali risb lahko natančneje določimo stopnje v razvoju vrtno zasnove. Tako lahko opazujemo, kako se je na primer oblikovani vrt ob dvorcu v Dolu pri Ljubljani večal in bogatil vse od začetka 19. stoletja (razvoj se je sicer glede na spisovno gradivo začel že sredi 18. stoletja) ter kako se je ta velikopotezno zasnovani vrt v drugi polovici 19. stoletja (oziroma že kmalu po smrti Jožefa barona Erberga) manjšal.

Kot je bilo mogoče razbrati že v vrsticah tega prispevka, se je v arhivskih virih ohranilo mnogo podatkov o dolskem vrtu v času Jožefa barona Erberga. Iz ohranjenih virov je mogoče videti, da se je vrt postopno spreminjal in razvijal, da je pridobil pomembno funkcijo – izobraževanje vrtnarjev (ti so prihajali tudi iz drugih nemških dežel) – imel številne zanimivosti, ki so privabljale obiskovalce (pa čeprav jih je kdaj jezil kak razposajen vrtnar), in tako postal pomemben družbeni prostor za ljudi različnih slojev.¹²⁵ Baron Erberg je zbral okoli sebe posameznike, ki so jih zanimali naravoslovje, botanika in vrtna umetnost. Zbiral je različne rastline, jih posajal in prodajal, sprejemal tuje vrtnarje, si dopisoval z vrtnarji, botaniki in drugimi ljubitelji vrtov ter celo sam ustvarjal svoj vrt. V razsvetljenstvu in v času prevzemanja novega angleškega krajinskega sloga to sicer ni bilo nenavadno, saj bi v nemškem prostoru našli še druge posameznike, ki so sami oblikovali svoje in celo tuje vrtove ter so o vrtni umetnosti tudi sami pisali (na primer Hermann knez Pückler-Muskau, 1785–1871).¹²⁶ Baron Erberg pa v svojem ustvarjanju vrtov na Kranjskem ni bil edini, lahko bi sicer domnevali, da je bilo takšnih posameznikov še veliko, a zagotovo lahko ob bok Erbergu postavimo še barona Zoisa in grofa Auersperga iz Mokric. Nikolaj Tolentin grof Auersperg naj bi namreč oblikoval mokriški vrt (konec 18. in v začetku 19. stoletja) ob svojih sprehodih po grajski okolici s knjigo, papirji in svinčnikom v roki. Oblikoval je poglede, načrtoval prijetne »slike« in poudarjal privlačne elemente v naravni sceneriji – torej je uporabil slikoviti pristop pri urejanju svojega vrta, podobno kot je počel knez Pückler-Muskau na Nemškem.¹²⁷ Žal se arhiv iz časa turjaškega grofa ni ohranil in tako nimamo oprije-

¹¹⁶ SI AS 730, fasc. 200, Risbe Raigersfeldovega vrta, fol. 244–246.

¹¹⁷ SI AS 730, fasc. 5, fol. 907. Risba je bila objavljena v Moder in Žvab: *Dol pri Ljubljani*, str. 54 in predvidoma po mnenju avtorjev datirana v leto 1816 (na sami skici ni datacije). Utemeljitev datacije (1812–1816) je opredeljena v doktorski disertaciji avtorice Ines Unetič, ki bo kmalu tudi dostopna javnosti.

¹¹⁸ Pod pojem posodovke uvrščam male in velike rastline (torej od cvetnic do drevesc), ki so rastle v oranžerijah ter v posodah, loncih oziroma koritih, v katerih so bile v toplih mesecih prenešene v vrt.

¹¹⁹ SI AS 730, fasc. 5, fol. 925, 927.

¹²⁰ SI AS 730, fasc. 5, fol. 911.

¹²¹ SI AS 730, fasc. 5, fol. 913.

¹²² SI AS 1073, 206R.

¹²³ SI AS 1073, 206R, fol. 32.

¹²⁴ SI AS 1073, 206R, fol. 38, 44.

¹²⁵ To tematiko upodobi tudi Janez Trdina v svoji povesti Dve ljubici, v kateri zapiše, da se je v dolskem vrtu " ... šetalo vse polno gospode, ki so hodili tja iz mesta na veselice in južine." (Trdina: *Zbrano delo*, str. 303).

¹²⁶ Rippl: *Grundzüge der Pücklerschen Gestaltungsart*, str. 169–189.

¹²⁷ Gagern: *Mokric*, str. 148–149.

mljivih arhivskih virov, ki bi nam povedali kaj več o nastajanju oblikovanega vrta na Mokricah.

Kljub pogosto pomanjkljivim arhivskim virom lahko že na podlagi vseh predstavljenih podatkov (navedla bi sicer lahko še številne druge) vidimo, da je oblikovanje zelenih površin, ki so bile namenjene predvsem okrasu, povezovalo veliko različnih osebnosti. Te so se zanimale za rastlinsko bogastvo, sodobne smernice oblikovanja, urejale so vrtove, parke ali sprehajališča oziroma se v 18. in 19. stoletju tako ali drugače posvečale vrtni umetnosti na Kranjskem.

Viri in literatura

Viri

Arhiv Republike Slovenije (SI AS)

- SI AS 1073, Zbirka rokopisov: 203R: Annalen Des Garten zu Lustall für das Jahr 1840; 205R: Lustaller Garten - Register vom Jahr 1819; SI AS 206R: Pflanzenverzeichnis des Gartens von Lustal 1817; SI AS 207R: Lustall mit seinen Umgebungen in September 1816; SI AS 210R; I-1R, A.E. 60, Dizмова kronika.
- SI AS 176, Franciscejski kataster: 176/N/N71/g/A06.
- SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 5, mapa 66; šk. 19, mapi 41, 51; šk. 27, mape 17, 22, 23.
- SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 5 (Dominicalia), mapa: Ein Beitrag zur Geschichte des Lustaller Gartens; fasc.17 (Dominicalia), mapa: Oskrbniški dnevnik 1829; fasc. 20 (Dominicalia), mapa: Tedenski obračuni vrtnarja; fasc. 23 (Dominicalia), mapi: Računi obrtnikov 1821; Računi obrtnikov 1828; fasc. 25 (Dominicalia), mape: Janežič; Navodila; Pogoji; fasc. 39 (Korespondenca), mapi: Poročila dr. Rusa; Poročila dr. Jožeta Lusnerja; fasc. 41 (Korespondenca), mape: Auersperg grof Nikolaj; Blagaj grof Rihard; Blagaj grofica; Blagaj, Jožef grof Ursini; fasc. 43 (Korespondenca), mapa: Freyer Henrik; fasc. 53 (Korespondenca), mapi: Ried Fr.; Schücht Jožef; fasc. 55 (Korespondenca), mapa: Wohinz Jožef; fasc. 63 (Korespondenca), mapa: Erberg Jožef Ferdinand–Erberg Betty; fasc. 73 (Posebno udejstvovanje), mapa: Verzeichniß exotischer bäume und Stauden; fasc. 75 (Posebno udejstvovanje), mapa: Zois–Erberg; fasc. 77 (Posebno udejstvovanje), mapi: Katalogi knjižnice barona Erberga v Dolu; Knjižni katalog grofa Gaisrucka; fasc. 125 (Breckerfeld VI), mapa: Botanika; fasc. 199; fasc. 200, mapa: Risbe Raigersfeldovega vrta na Poljanah, s.d.

- SI AS 791, Gospostvo Kodeljevo (Turn ob Ljubljani), t. e. 6., mape: Vrtnarska knjiga; Računi; Upraviteljski računi.
- SI AS 1052, Gospostvo Brdo pri Kranju (Egg), fasc. 19, mapa: Garten Protokoll; fasc. 20, fasc. 30, mape: Inventarium 20.1.1835; Inventarium 21.8.1834; Inventarium 30.9.1835; Inventarium der bestehenden Bäum und Stauden ...; Oskrbniške inštrukcije; Vrtni inventar 1799.
- SI AS 1086, Zbirka načrtov: 6/96 (Načrt Uršulinskega samostana); 2/87–240 (Žerovčevi načrti porečja Save); 2/163 (Žerovčev načrt, Mokrice).

Arhiv Uršulinskega samostana Ljubljana (SI AULj)

- SI AULj, fasc. 1, I/27 (kupo-prodajne pogodbe).

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana (NUK)

- NUK Ms, Sign. 667, Bibliothecae Liberi Sigismundi Baronis de Zois Catalogus
- NUK GS 0 2254 – Le spectateur ou le Socrate moderne, où l'on voit un portrait naïf des mœurs de ce siècle / traduit de l' anglois. chez Robustel ..., Pariz 1754.
- NUK R 0 7055, Verzeichniss der Fürst bischöfl. Karl graf von Herbersteinisch verlass. Bücher mit den Schätzungs-Preissen
- NUK 11100 – Hirschfeld: *Theorie der Gartenkunst*
- NUK 11194 – Anthophilus: *Wohlerfahrner Blumen-Küchen-Baum- und Kunstgärtner*
- NUK 11236 – Medicus: *Beiträge zur schönen Gartenkunst*

Zbirka kart Avstrijske narodne knjižnice na Dunaju (Dunaj, Kartensammlung)

- Dunaj, Kartensammlung, FKB Vues Krain Lustthal 01.

Zgodovinski arhiv Ljubljana (SI ZAL)

- SI ZAL LJU 489 (Reg I), fasc. 74, fol 116, 146.

Literatura

Anthophilus, Isidorus: *Wohlerfahrner Blumen-Küchen-Baum- und Kunstgärtner. Sammt einem Anhang von der Bienenzucht. Mit Kupfern. Neue, verbesserte und vermehrte Auflage.* Augsburg: Bey Matthäus Riegels sel. Söhnen, 1779.

Babnig, J. A.: Eine biographische Skizze. V: *Schriften des historischen Vereines für Innerösterreich* (1848), št. 1, str. 208–217.

Blotz, J. F.: *Die Gartenkunst oder ein auf vierjährige Erfahrung gegründeter Unterricht ... (erster Theil).* Leipzig: bei Voß und Campagnie, 1797.

Dobrilovič, Marko: *Začetki uvajanja tujerodnih rastlinskih vrst in njihov vpliv na vrtno oblikovanje na Slovenskem = Introduction of foreign plant species and their influence on garden design in Slovenian lands*. Ljubljana, [M. Dobrilovič, magistrsko delo], 2002.

Dobrilovič, Marko in Kravanja, Nika: Rastlinsko gradivo prvega botaničnega parka na Slovenskem – Brda pri Kranju. V: *Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani* 81 (2003), št. 2, str. 277–189.

Dular, Anja: Knjižnica gradu Smednik po katalogu iz leta 1771. V: *Kronika* 34 (1986), št. 1–2, str. 15–32.

Dular, Anja: Knjižnica knezoškofa Karla Janeza Herbersteina. V: *Predmet kot reprezentanca: Okus, ugled, moč* (ur. M. Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2009, str. 259–299.

Gagern, Falk von: *Mokric: die Heimat von Friedrich von Gagern*. Hamburg; Berlin: P. Parey, 1962.

Golec, Boris: Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja (Del 1). V: *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 283–338.

Golec, Boris: Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja (Del 2). V: *Arhivi* 33 (2010), št. 2, str. 339–396.

Goodchild, Peter H.: The ornamental farm and its history in England: From Switzer to Repton. V: *Die „ornamental farm“ (Gartenkunst und Landwirtschaft; Symposium 15.-17. 10. 2009 Bad Muskau)*. Zittau, Stiftung „Fürst-Pückler-Park Bad Muskau“; Verlag Grapische Werkstätten, 2010, str. 11–28.

Hesse, Heinrich: *Deutscher Gärtner, Das ist eine gründliche Vorstellung wie nach nothwendiger Zubereitung des Erdreichs...* Leipzig: Thomas Fritschen, 1710.

Hirschfeld, Cristian Cay Lorenz (königl. Dänischem wirklichen Justizrath und ordentlichem Professor der Philosophie und der schönen Wissenschaften auf der Universität zu Kiel): *Theorie der Gartenkunst*. I–IV. Leipzig: bey M. G. Weidmanns Erben und Reich, 1779–1785.

Kolšek, Alenka: Razsvetljenska krajina Žige Zoisa na Brdu. V: *Kronika* 52 (2004), št. 2, str. 157–166.

Medicus, Friederich Kasimir: *Beiträge zur schönen Gartenkunst zweite Auflage*. Mannheim: in der neuen Hof- und akademischen Buchhandlung, 1783.

Moder, Janko in Žvab, Janez: *Dol pri Ljubljani: [ob devedesetletnici Gasilskega društva v Dolu pri Ljubljani, 1892–1982]*. Dol pri Ljubljani: Gasilsko društvo, 1982.

Mušič, Marjan: Erbergova parkovna kompozicija v Dolu pri Ljubljani. V: *Kronika* IX (1961), št. 2, str. 93–109.

Pajagič Bregar, Gojka: Tulipan - okras vrto v in predmetov. V: *Theatrum vitae et mortis humanae: Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem* (ur. M. Lozar Štamcar, M. Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 169–185.

Pergovnik, Darja in Zupan, Gojko: Park ob dvorcu Dol: Dol pri Ljubljani. V: *Zgodovinski park in vrtovi v Sloveniji* (ur. J. Batič). Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 1995, str. 58–61.

Praprotnik, Nada: Botanični vrt Karla Zoisa na Brdu. V: *Kronika* 52 (2004), št. 2, str. 167–174.

Radics, Peter: Der Gartenbau in Krain. V: *Wiener Obst- und Garten-Zeitung*, II (1877), št. 3 (marec), str. 135–139; št. 5 (maj), str. 207–210, št. 7 (julij), str. 324–329.

Radics, Peter: O šetališčih mesta Ljubljanskega. V: *Ljubljanski zvon*, 6. november 1886, str. 626–630.

Rajšp, Vincenc in Serše, Aleksandra (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU; Arhiv Republike Slovenije, 1998–2001.

Rippl, Helmut: Grundzüge der Pücklerschen Gestaltungsart in seinen Landschaftsparken. *Der Parkschöpfer Pückler-Muskau: das gartenkünstlerische Erbe der Fürsten Hermann Ludwig Heinrich von Pückler-Muskau* (ur. H. Rippl). Weimar: H. Böhlau, 1995, str. 169–189.

Serše, Aleksandra et al.: *Gabriel Gruber S. J. (1740–1805: 200 let)*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005.

Stopar, Ivan: *Joseph Leopold Wiser pl. Berg – ljubljanski vedutist, kaligraf in miniaturist*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991.

Strgar, Vinko: Rastlinstvo in vrtovi v Erbergovem Dolu. V: *Park kot kulturni prostor: Mestna galerija Ljubljana* [september 1990; prireditelji Mestna galerija Ljubljana, Restavratorski center Republike Slovenije, Arhiv Republike Slovenije]. Ljubljana: Mestna galerija, 1990, str. 96–106.

Strgar, Vinko: Erbergov Dol – pozabljeni botanični vrt. V: *Proteus* 53 (1990–1991), str. 323–332.

Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren (Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir)*. Ljubljana: ŠKUC; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.

Štuhec, Marko: »Ah, ljubi bog, kako bi si bil mogel umišljati, da si mi jo bil namenil!«: Ta Veseli dan ali Raigersfeld se ženi. V: *Gestrinov zbornik* (ur. D. Mihelič). Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU, 1999, str. 203–214.

Štuhec, Marko: *Besede, ravnanja in stvari (plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja)*. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.

Štuhec, Marko: La mort prématurée de ma très chère et très aimable Epouse étoit le coup le plus fatal, que je pouvois survivre: o boleznih in smrti baronice Marije Ane Raigersfeld in žalosti njenega soproga. V: *Predstavitve referatov* [Interdisciplinarni simpozij »Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem«, Ljubljana, 9.–11.12.2010]. Ljubljana, Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2010, str. 25.

Trdina, Janez: *Zbrano delo: Bajke in povesti o Gorjancih (II. del); Dve ljubici; Vinska modrost* (knj. 7). Ljubljana: Triglavsko tiskarna, 1955.

Umek, Ema: *Erbergi in dolski arhiv*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1991.

Umek, Ema: Arhivsko gradivo – vir za preučevanje parkov s posebnim ozirom na graščino Dol. V: *RES: publikacije Restavratorskega centra Republike Slovenije* 1 (1992), str. 43–47.

Unetič, Ines: Baročna vrtna zasnova dvorca Dornava kot ogledalo njenih ustvarjalcev. V: *Zbornik za umetnostno zgodovino* n. v. 45 (2009), str. 154–184.

Unetič, Ines: Oblikovane zelene površine v mestih in njihovi neposredni okolici na območju Kranjske v 18. stoletju. V: *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem* (ur. M. Preinfalk). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU: Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja [Elektronski vir], 2011, str. 145–166.

Unetič, Ines in Kemperl, Metoda: Vrt ob škofijski palači v Ljubljani. V: *Ars & humanitas* 5 (2011), št. 1, str. 174–192.

Weigl, Igor: *Matija Persky (Arhitektura in družba sredi 18. stoletja)*. Ljubljana, [I. Weigl, magistrsko delo], 2000.

Weigl, Igor: Risba poznobaročnega dvorca in vrta v Dornavi. V: *Zbornik za umetnostno zgodovino* n.v. 39 (2003), str. 274–279.

Zusammenfassung

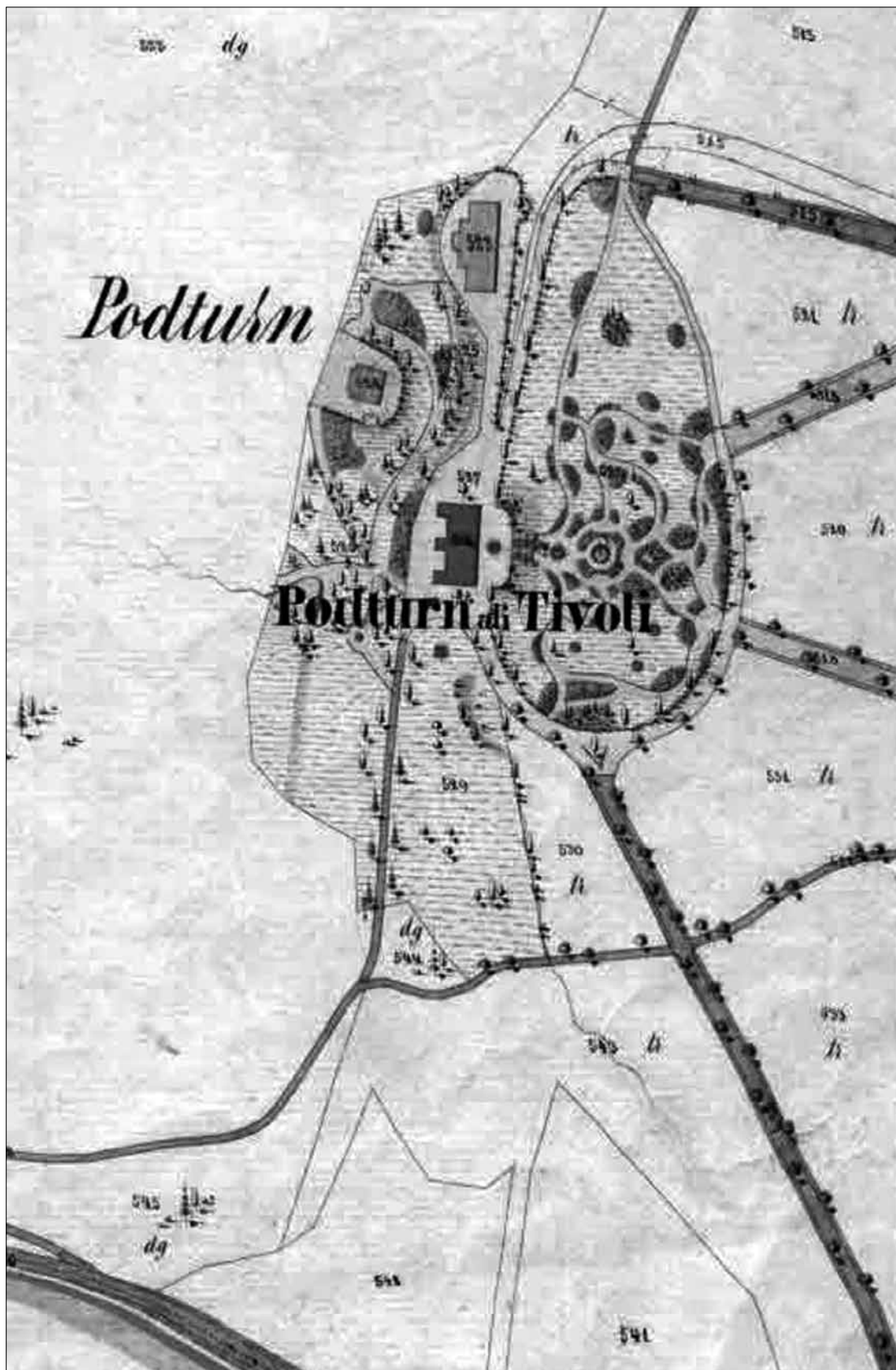
KRAINS GARTENKUNST IM 18. UND 19. JAHRHUNDERT IM SPIEGEL ARCHIVALISCHER QUELLEN

In dem Beitrag werden mit einzelnen Beispielen einige Archivreuen dargestellt, die dem Erforscher von Krains Gartenkunst im 18. und 19. Jahrhundert eine gute Hilfe sind. Die vielfältigen Angaben geben Auskunft über einzelne gestaltete Grünflächen (öffentliche oder private, Gärten oder Parks) und über

die Tätigkeit einzelner Personen (Eigentümer bzw. Auftraggeber, Gärtner u. Ä.), die mit den Grünflächen in irgend einer Weise verbunden waren bzw. sich für ihre Gestaltung und für andere verwandte Sachgebiete (vornehmlich Botanik) interessierten.

Die Archivreuen sind in verschiedenen große Gruppen gegliedert wie Verträge, die zwar eher selten sind, dann Rechnungsbücher und Kassenscheine, aus denen zu erfahren ist, ob ein Gärtner beschäftigt war, wo Pflanzen, Samen usw. bestellt wurden. Vom Interesse an der Gartenkunst zeugen auch Nachlass- und Garteninventare sowie Bücherverzeichnisse. In den Anweisungen für die Verwalter der Besitztümer steht zuweilen geschrieben, welche Livree ein Gärtner tragen soll und wie viel die Setzlinge kosten, die er verkaufen durfte (und musste). Auch in verschiedenen Tagebüchern und in Gartenprotokollen kann ein Detail aus der Geschichte eines gestalteten Gartens beschrieben sein. Über die Pflanzen, die gekauft, gesammelt und verkauft wurden, oder über die Botanik kann man in verschiedenen Aufzeichnungen und Herbarien lesen. Besonders interessant sind Traktate, die mit einem Garten oder den Gartenbau im Zusammenhang standen – (wenigstens) zwei solche Traktate sind im Archiv der Republik Slowenien erhalten. Aus der Vielfalt der Briefe, die von Adligen, Gebildeten, Verwaltern, Gärtnern, Verwandten oder Freunden verfasst wurden, sind ebenso nützliche Angaben über die Gestaltung eines Gartens, über Ereignisse in einem Garten, über das Befinden eines Gärtners oder über die Begeisterung eines Adligen über eine Pflanze erhältlich. Die letzte Gruppe des Schriftgutes bilden städtische, staatliche und Landesdokumente, die meist im Zusammenhang mit gestalteten öffentlichen Grünflächen stehen. Das zu den Archivreuen gehörende Bildmaterial ist für das Studium der Raumgestaltung sehr wichtig und stellt einen notwendigen Teil derartiger Forschungen dar. Bei der Erforschung einer gestalteten Grünfläche hilft man sich so mit verschiedenen Karten, Plänen, Landkarten, Katastern, Zeichnungen und Skizzen. Zuweilen kann für ein bestimmtes Objekt viel Bildmaterial in Archiven gefunden werden, dies ist aber meist sehr selten.

Die oft verstreuten und manchmal sehr knappen archivalischen Angaben über einen Garten, einen Auftraggeber oder Gärtner geben, freilich unter Einbeziehung noch anderer Angaben, Auskunft über den Stand und das Interesse an Krains Gartenkunst im 18. und 19. Jahrhundert.

Detajl iz reambulančnega katastra, ki prikazuje vrtno ureditev ob dvorcu Podturn v današnjem Tivoliju, 1868 (SI AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, L/L313/g/C03).